ANADOLU AĞIZLARINDA GÖRÜLEN BİRİNCİL ÜNLÜ UZUNLUKLARI ÜZERİNE

Mehmet Dursun ERDEM•

ÖZET

Bu makalede, Anadolu ağızlarında tespit edilen uzun ünlüler ortaya konulmuştur. Makalede Anadolu ağızlarında uzun ünlü taşıyan kelimelerin indeksi verilmiştir. Yine bir kısım çalışmalarda ve taramalarımızda karşılaştığımız uzun ünlülerin birincil olup olmadıkları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Anadolu ağızları, uzun ünlüler, ses bilgisi.

ON ORIGINAL LONG VOWELS IN ANATOLIAN DIALECTS

ABSTRACT

In this article it will brong up fixed long vowel in Anatolia dialects. In the article there is a index that shows the word with long vowel. In some studies and in our scanning we emphasize these long vowels is original long vowel or not.

Key Words: Anatolian dialect, long vowel, phonetics.

0. Anadolu ağızlarındaki uzun ünlüler hakkında bu güne kadar epeyce söz söylenmiş ve bu konu üzerine çeşitli makaleler yazılmıştır.[1] Uzun ünlüler hakkında bu güne kadar yapılmış olan çalışmaların dağınık bir görüntü arz etmeleri, konunun toplu bir halde değerlendirilme gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle biz bu makalemizde bir taraftan Anadolu ağızlarındaki uzun ünlüler konusunu toplu bir halde değerlendirmeye, diğer taraftan da Türkçenin genel yapısı içindeki uzun ünlülere kısaca değindikten sonra Anadolu ağızlarından derlenmiş metinlerden birincil uzun

---

• Erzincan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi. mdursunerdem@gmail.com

Bu çalışmamızı daha önce yapmış ve yayımlamıştık. Ancak yeni malzemelerin ortaya çıkması, daha önce yaptığımız bu çalışmayı yeniden ele almayı zorunlu kıldı. Özellikle son dönem yayımlanan ve yapılan çalışmalar elden geçirilerek makalemizin verilerini tekrar güncelledik.

[1] Bu konuyu araştırırken kelimelerin iştikakı konusunda bana büyük yardımları dokunan Prof. Dr. Şinasi TEKİN'e (Harward Ü.), makalemi okuyup yapıcı eleştirileriyle yol gösteren Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN (Oslo Ü.) ve Doç. Dr. Nurettin DEMİR'e (Başkent Ü.) teşekkür ederim.

ünlüleri tespit ederek, bunları bir bütün halinde ortaya koymaya çalışacağız.

1.1. Türkçedeki uzun ünlüler geçen yüzyılın ortalarından bu yana bir hayli tartışılmış ve bu konuda çok ciddî çalışmalar yapılmıştır. Türkçede birincil uzun ünlülerin varlığı, ilk olarak Böhthligk tarafından yazılan Yakutça gramerinde ortaya çıkmıştır (T.TEKİN, 1995a, 9). Ancak bu çalışmadan sonra birincil uzun ünlüler konusuna ilgi duyan birçok Türkolog arasında tartışmalar çıkmıştır. Birincil uzun ünlülerin varlığını kabullenme noktasında Türkologlar iki kısma ayrılmıştır. Radloff, Grönbech gibi bazı Türkologlar, esas itibariyle birincil uzunlukları kabul etmiyor, tek heceli uzun kelimelerin bile, menşede herhangi bir hece kaynaşması olayına bağlanabileceğini ileri sürüyorlardı. Buna karşın Ligeti, Räsänen, Jarring gibi diğer bazı Türkologlar da bu görüşe katılmayarak, Türk lehçelerindeki uzunlukların tetabuk etmesini tesadüfî veya sapma istikâmetinde teşekkül etmiş bir hadise saymayıp, bunların ortak bir köke bağlanabileceği kanaatindedirler (KORKMAZ, 1953, 198)[2] Birincil uzunlukları kabul etmeyenler, bu türlü uzunlukların oluşumu konusunda farklı sebepler ortaya atmışlardır. Radloff ve Grönbech uzunlukların sebebini hece kaynaşması olayına bağlarken, J. Nemeth bunu vurguya, K. Menges "ikame ve karşılama" esasına, A. Biyişef ikiz ünlülerin büzülmesi olayına, A. M. Şçerbak ise, vurgu ve tonla ilgili olarak hece doruğu esasına bağlamışlardır (KORKMAZ, 1995, 444).[3] Bu konudaki en kapsamlı ve ayrıntılı araştırmayı Talat Tekin, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* adlı çalışması ile yapmıştır. Bu çalışmada görüldüğü gibi Türk lehçe ve şivelerinin hepsinde az veya çok birincil uzun ünlüler mevcuttur. Özellikle Yakutça ve Türkmence, Ana Türkçedeki birincil uzun ünlüleri, bünyelerinde, düzenli bir şekilde koruyabilmişlerdir (T.TEKİN, 1995a). Diğer şive ve lehçelerde ise, uzun ünlüler, kısalma eğiliminin bir sonucu olarak kısalmış ve bunlardan, günümüze sınırlı sayıda ve sistemli olmayan birincil uzun ünlüler kalmıştır. Ancak bu lehçelerde birincil uzun ünlüler çeşitli fonetik izler bırakmışlardır: Oğuz grubu lehçelerinde, birincil uzun ünlülerden sonraki ötümsüz patlayıcı p, t, ç ve k ünsüzlerinin ötümlüleşerek b, c, d ve g(ğ, y) olması, Çuvaşçada, birincil uzun ünlüden sonra ś- (<*y-), y- ve v- türemesi, ünlü ve ünsüz ikizleşmeleri

[2] Birincil uzun ünlüler konusunda en önemli çalışmalardan birini de Lajos LİGETİ yapmıştır. Onun makalesi bu konuda bir çığır açmıştır denilebilir. bk. (LİGETİ, 1942, 82-94).

[3] DENY ise bu konuda şöyle der: "Bu uzun ünlüler bazen (her zaman?) akraba dillerden olan Moğolcadaki gibi, eskiden iki heceli olan elemanların kısaltılmış şeklidir (DENY, 1995, 18).

gibi (T.TEKİN; 1995, 38). Bütün bu 150 yıla yakın yapılan çalışmalar ve araştırmalar neticesinde, Türkçede uzun ünlülerin varlığı konusunda epeyce mesafe alınmıştır. Ancak Türkçede uzun ünlülerin varlığını kabullenme noktasında, bazı Türkologların kafasında hâlâ yanıtlanmamış soru işaretleri mevcuttur.[4]

1.2. Türkmence haricinde, diğer Oğuz şivelerinde birincil ünlü uzunlukları kısalmıştır. Hatta Ligeti, yazdığı bir makalesinde Anadolu şivelerinden, uzun vokalleri bulunmayan Oğuz şiveleri olarak bahseder (LİGETİ, 1942, 84). Bunun yanında ağız çalışmalarının çeşitli nedenlerle çok geç başlaması (bk. BRENDEMOEN, 2000), kalıntı şeklinde kalan ve çeşitli yörelerde tespit edilmiş birincil uzun ünlülerden habersiz olarak değerlendirmeler yapılmasına neden olmuştur. Ancak bahsettiğimiz kısalmalar daha X. yy.da başlamıştır. Nitekim Yakutçada ve Türkmencede tespit edilen birçok birincil uzun ünlü, Divanü Lügat-it-Türk'te kısa yazılmaya başlanmıştır. Bu sebeple kısalma eğilimi sadece Oğuzcaya has bir durum olmayıp Yakutça ve Türkmenceden başka diğer bütün lehçe ve şivelerde kendisini göstermektedir.

1.3. Osmanlıca metinlerde birincil ünlü uzunlukları kısalırken çeşitli fonetik izler bırakmışlardır. Osmanlıca metinlerde *ad* (isim), *süd* (süt), *od* (ateş), *ac* (aç), *gic* (geç), *ag̈* (ak), gibi tek heceli kelimelerin, sonseslerinin b, c, d, g şeklinde tonlu ünsüzlerle yazılmış olması, bu kelimelerin Ana Türkçede uzun oldukları, fakat sonradan ünlüleri kısalmaya yüz tutunca, eski uzun ünlüdeki sürerlilik niteliğinin sonsesteki ünsüze aktarılarak, o ünsüzün yumuşatıldığı şeklindeki T.Tekin'in görüşünü destekler niteliktedir (T.TEKİN,

[4] Bu konuda Şinasi Tekin ve Talat Tekin arasında çeşitli polemikler olmuştur. Özellikle "yazmak" kelimesi çerçevesinde gelişen bu tartışmalarda, kelimenin etimolojisi yapılırken uzun ünlülerin varlığını kabullenme noktasında iki Türkolog arasında ihtilaf çıkmıştır. Bu yazılar, bize, uzun ünlülerin varlığının etimoloji ve Altayistik çalışmalarında ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Daha geniş bilgi için bk. Ş.TEKİN, (2001;1991a; 1991b, ; T.TEKİN, (1997f, 1997g, 1997ç). Bunlardan başka Talat TEKİN birçok makalesinde Türkologların birincil uzun ünlüleri kabul etmemesi sonucu etimolojik tahlillerde hataya düştüğünden bahsetmektedir. Talat TEKİN eşsesli zannedilen birçok kelimenin aslında eşsesli olmadığı ve birinin uzun ünlüye sahip olup diğerinin kısa ünlülü olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca Talat TEKİN, uzun ünlülerin fonemik yani anlam farkı yaptığını iddia ederek, bu konunun birçok gramer kitaplarında eksik anlatıldığından bahseder. Bu tartışmalar okunduğunda ortaya şu sonuç çıkmaktadır: Birincil uzun ünlülerin Türkologlarca kabul edilmesi, gramer ve etimoloji çalışmaları başta olmak üzere, Türkolojinin birçok noktasını yeniden değerlendirilmesi gereğini beraberinde getirecektir. Bu eleştiriler için bk. T.TEKİN (1997a; 1997e; 1997d; 1997b; 1997c).

1995a, 38; KORKMAZ, 1995, 456).[5] Fonetik izlerden bir diğeri ise, bazı kelimelerde yer yer önseslerde bulunan bir y- ilişmesidir. *ağaç* (yıgaç), *ana* (yene), *yıldız*, *yılan* vb. kelimelerin metinlerimizde y-li şekiller yanında y-siz olarak, fakat uzun birer ünlü ile *āġaç, āna, ïlduz, ïlan* şekillerinde de yazılmış olmaları, bunların ilk şekillerinin prothèse'siz oldukları ve birincil ünlü taşıdıkları, fakat zamanla kısalmaya uğrarken önseslerinde birer ikiz ünlü geliştirmek suretiyle y- türemesine uğradıklarını bize göstermektedir (KORKMAZ, 1995, 456).[6] Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan imâleler de bizim için uzun ünlüleri tespit etme noktasında önemli fonetik ipuçlarındandır. İmâle, vezin kaygısından başka, belki uzun ünlülerin imâle yoluyla kendisini göstermesi bakımından da önemlidir. Nitekim bu konuda araştırma yapan BRENDEMOEN, Çağatay ve Osmanlı şairlerinin şiirlerinde karşılaşılan imâlelerin bir istatistiğini çıkararak, bunlardan etimolojik yönden doğru olan imâlelerin azımsanamayacak ölçüdeki oranlarını ortaya koymuştur.[7] Hakikaten bizim vezin kaygısıyla uzun gösterilmiş olduğunu zannettiğimiz birçok ünlü, belki de birincil uzun ünlüdür. İlk olarak ciddî bir araştırmayla BRENDEMOEN'in gündeme getirdiği bu konu daha kapsamlı araştırmalar yapıldıkça netleşecektir.[8]

1.4. Türkiye Türkçesinde, özellikle ölçünlü dilde birincil uzun ünlüler yabancı kökenli kelimeler dışında hemen hemen yok denecek kadar azdır. Yukarıda izah ettiğimiz fonetik sebepler

---

[5] Verilen örnekler içerisindeki *süt* kelimesinin yazılışındaki ikilem bu görüşü destekler mahiyettedir. Korkmaz, bu kelimenin ilk dönem metinlerinde uzun ü ve t ile yazıldığı halde, XI. yy'dan sonraki metinlerde kısa u ve d ile yazıldığını söylemektedir. Bu durum bahsedilen görüşü destekler mahiyettedir. Ne yazık ki, Osmanlıca imlâsı uzun ünleri tespit etme noktasında belirleyici bir niteliğe sahip değildir. Bu sebeple çeşitli fonetik kıstaslar alınarak uzun ünlülerin izleri takip edilmeye çalışılmaktadır. *Süt* kelimesi, **Kısasü'l-Enbiya** (ATA, 1997, 578), Cinanî'nin **Cilâü'l-Kulûb** (ÖZKAN, 1990, 405), Birgili Muhammed Efendi'nin **Vasiyyet-name** (DUMAN, 2000) gibi eserlerde bahsedilen şekilde kayıtlıdır. (Bu kelime için ayrıca bk. CLAUSON, 1972, 799). Yine Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki uzun ünlüleri araştıran TURAN (1993)'ın ve GÜLSEVİN'in çalışması önemlidir.

[6] Bu fonetik izleri TUNA "dengeleme" olarak adlandırır. Uzun vokallerin yerine geniş vokallerin geçmesi, ikinci bir hece türemesi, bir prothétique konson belirmesi, diftonglaşma ve iç seste konson türemesi, konson ötümlüleşmeleri, bu dengeleme olayının bir tezahürü olarak dile yansır (TUNA, 1988, 276-277).

[7] Bu konuda KORKMAZ ile DOERFER birbirlerinden farklı görüş bildirmişlerdir. KORKMAZ makalesinde Arap yazısının klişe bir imlâya sahip olduğunu belirterek, Türklerin bu itibarî imlânın kuruluşundan önceki metinlerinde uzun ünlülerin tespit edilebileceğini söylemiştir. KORKMAZ'ın iddialarına ise DOERFER karşı çıkarak, tespit edilen birçok kelimenin aslî ünlü taşımadığını bildirmiştir. (Bu konularda ayrıntılı bilgi için bk. BRENDEMOEN, 1996a, 435-456; KORKMAZ, 1995c;1995b)

[8] Ayrıca BRENDEMOEN gibi aruza dayarak Harezm Türkçesindeki uzun ünlüler ile ilgili bir araştırmayı da BOESHOTEN yapmıştır (BOESHOTEN, 1990, 187-213).

neticesinde ölçünlü dilde bütün birincil uzun ünlüler kısalmıştır.[9] Bununla beraber yazı dilinde ayrı bir işaretle gösterilmeyen, ancak ölçünlü dilde de varlığını koruyabilmiş "*ya:d*" (ya:d el) kelimesi istisnâ kabilindendir (T.TEKİN, 1997, 27).[10] Bu kelime birçok Anadolu ağzında da birincil uzun ünlüsünü korumuştur. Ölçünlü dilde Türkçe kökenli kelimelerde birincil uzun ünlülerin kısalmasına karşın, birincil uzun ünlüler fonemik özelliklerini devam ettirirler. Nitekim yabancı kökenli kelimelerdeki birincil uzun ünlüler ile bunların kısa karşılıkları farklı anlama gelen kelimelerdir: *adet* (sayı), *a:det* (örf, gelenek) vb. gibi (T.TEKİN, 1997, 27).

1.5. Ana Türkçeden beri varlığını sürdüren ve bazı Türk lehçe ve şivelerinde son derece canlı bir şekilde yaşayan birincil uzun ünlüler Anadolu ağızlarında mevcut değil miydi? Bu konuda ilk çalışmayı yapan KORKMAZ önemli bulgulara ulaşmıştır. KORKMAZ, Batı Anadolu ağızlarına çalışırken tek tük kelimelerde uzunluklar tespit etmiş, ancak bunları ilk önce şahsî kullanımlara bağlamıştı. Daha sonra Güney-batı Anadolu'da (Dinar, Çivril, Denizli ve Tavas) derlemeler yaparken bu uzunlukların şahsî kullanımdan öte, sistemli bir durum arz ettiğini görmüştür (KORKMAZ, 1995a, 124). KORKMAZ, yaptığı derlemeler sonucu 50 kelimede birincil uzunluk tespit etmiştir. Ancak ağızlarda vurgu, ahenk ve yakıştırmalar sonucu birincil olmayan uzunluklar da meydana gelmektedir. Tespit edilen 50 uzun ünlünün çoğunun bu sebeplerden dolayı birincil uzun ünlü olup olmadığı şüphelidir. Listedeki **be:ş, bö:lme, da:l-, de:-, ġa:ndır-, ġı:z, o:n, so:r, yi:-, yo:k** kelimeleri birincil ünlüye sahip kelimelerdir

[9] Birçok Türkoloji alimi de Türkiye Türkçesinde Türkçe kökenli kelimelerde birincil uzun ünlü olmadığı görüşündedir. Bu konu için bk. TİMURTAŞ, 1977, 46; ERGİN, 1981, 55; BANGUOĞLU, 1974, 39. Ahmet Cevat EMRE ise "Vokal Uzunluğu" başlığı altında Divanü Lügati't-Türk'te geçen *aay* kelimesini örnek verir. Bunun dışında Türkiye Türkçesinde uzun ünlü olup olmadığı konusunda herhangi bir şey söylemez (EMRE, 1949, 168); ZÜLFİKAR, Tarihî Türk şivelerinde görülen uzunlukların çağdaş Türkiye Türkçesinde kalmadığını belirtir. Ayrıca sayın ZÜLFİKAR'ın bu makalesi Türkiye Türkçesindeki kısalma eğilimini göstermesi bakımından ilgi çekicidir. (ZÜLFİKAR, 1996, 393-402). Yine son zamanlarda BAŞDAŞ (2007)'ın çalışması da Türki Türkçesindeki asli uzunluk belirtileri konusunda güzel bir makaledir. Yine Kırgız Türkçesindeki asli uzunluklar için bk. ALİMOVA 2007.

[10] "ya:d" kelimesinin yaninda "da:hi" gibi uzun söylenen kelimeler vardır. Ancak bunlar birincil uzun ünlü değildir. Bu kelimede hem bir vurgu hem de bir yabancı sözcük gibi algılama söz konusudur. Bu nedenle birinci hecedeki /a/ fonemi uzamıştır. Anadolu ağızlarında yabancı kelimelerin yanında türkçe kelimelerde de uzun ünlüler fonemiktir. Özellikle uzunluk bırakarak kaybolan "ğ"den dolayı da uzunluklar üretilmektedir ve bu uzunluklar bazı kelimeler arasında fonemik özellikler gösterirler. Mesela; *da*: (<dağ) kelimesi ile *–da* eki ve *da* edatı arasında uzun ünlü fonemik rol oynamaktadır. Bu kullanımın aynısını ölçünlü dilde de görmek mümkündür. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. (BRENDEMOEN, 2002, 76).

(KORKMAZ, 1995a, 127).[11] T.TEKİN ise bu 10 kelimenin 17'ye çıkarılabileceğinden bahsetmiş ve bu kelimelere ek olarak **ġa:l-, o:l-, bu:, vu:r-, e:r-, ve:r-, dö:n-** kelimelerini eklemiştir (T.TEKİN, 1995a, 61-62). Bunlardan özellikle **yi:-** kelimesi Orta Anadolu ağızlarında da sistemli olarak uzun ünlülü biçimiyle karşımıza çıkar (CAFEROĞLU, 1995ç). Yine KORKMAZ, Bartın ve yöresi üzerine yaptığı araştırmada birincil uzun ünlüler açısından önemli derleme ve tespitler yapmıştır. KORKMAZ, bu çalışmasında Bartın ve yöresinde 17 birincil uzun ünlülü kelime tespit etmiştir. Bunlar, **a:l-, a:t-, ba:k-, be:nze-, bi:z, bo:ş, da:rt-, de:-, ġa:lk-, ġa:z-, ge:l-, ġo:-, ġo:rk-, va:r, ya:p-, ya:t-, yo:k** kelimeleridir (KORKMAZ, 1994a, 11). KORKMAZ'ın birincil uzun ünlüler hakkındaki çalışmaları bununla da kalmamıştır. Nevşehir ve Yöresi Ağızları'nda KORKMAZ, **yė:rimiz, yo:h, yi:yoruh, yı:hanmıya, da:lgın** (belki<dağılġın şeklinden kaynaşmıştır) kelimelerinin birincil uzun ünlü taşıyan kelimeler olduğunu ileri sürmüştür (KORKMAZ, 1994b, 36).

1.6. Anadolu ağızlarındaki uzun ünlüleri tespit noktasında Osman N. TUNA'nın çalışması da mevcuttur. TUNA'nın, İçel, Silifke ve Akçakoca yörelerinden tespit ettiği uzun ünlülü kelimeler kayda değer niteliktedir. TUNA, KORKMAZ'ın Batı Anadolu ağızlarında tespit ettiği uzun ünlüleri de göz önüne alarak, Anadolu ağızlarında 47 birincil uzun ünlüye sahip kelime tespit etmiştir (TUNA, 1988, 213-282).[12] Bu kelimeleri şöyle sıralayabiliriz: **a:l-** (almak; B. A. Ağz., Sil.), **a:lt** (alt, aşağı; B. A. Ağz., Sil.), **a:ltın** (altın, B. A. Ağz., **a:ltun** Akç.), **a:rka:** (arka, Sil., İncekum), **a:t-** (atmak, fırlatmak, B. A. Ağz.), **va:r** (var, B. A. Ağz., Sil., Akç.), **va:r-** (varmak, B. A. Ağz.), **ba:şla-** (başla-, Sil.), **ga:l-** (kalmak, B. A. Ağz., Sil.), **ga:n-** (kanmak, doymak, B. A. Ağz.), **sa:rı** (sarı, Sil.), **ta:nı-** (tanımak, Sil.), **sa:t-** (satmak, Sil.), **ta:nı-** (tanımak, Sil.), **ya:rım** (yarım, Akç., Sil.), **ya:t-** (yatmak, B. A. Ağz., Sil.), **ya:z-** (yazmak, B. A. Ağz.), **be:ş** (beş, B. A. Ağz.), **ė:l** (el, Sil.), **e:r-** (yetişmek, olmak, B. A. Ağz.), **e:v** (ev, B. A. Ağz.), **ge:l-** (gelmek, B. A. Ağz.), **be:n** (ben, B. A. Ağz.), **ne:y** (Sil.), **se:n** (sen, B. A. Ağz.), **gı:z** (kız, B. A. Ağz.), **bo:z-** (bozmak, B.

[11] KORKMAZ listeyi Dr. J. BENZING'e göndermiş ve onun da görüşlerini alarak bu on kelime bünyesinde aslî uzun ünlü olduğundan emin olmuştur. Ancak daha sonra yapılan araştırmalarda ve makalemizin ilerisinde de belirttiğimiz gibi KORKMAZ'ın tespit ettiği kelimelerin birçoğunun aslî uzun ünlüye sahip olduğu anlaşılmıştır.

[12] TUNA bu makalesini aslında Köktürk ve Uygurcadaki aslî uzun ünlülere ayırmıştır. TUNA makalesinin büyük bir kısmında Köktürkçe ve Uygurcadaki aslî uzun ünlüleri anlatıp listelerini verdikten sonra, bu devirlere ait uzunluklarla daha sonraki Türk lehçe ve şivelerindeki uzunlukları karşılaştırmış ve KORKMAZ'ın listesiyle, İçel-Silifke ve Akçakoca'dan derlediği aslî uzun ünlülü kelimeleri de bu karşılaştırmasına dahil etmiştir. Bu karşılaştırma neticesinde ağızlarda görülen uzun ünlülerin aslî olup olmadıkları belirginlik kazanmıştır.

A. Ağz.), **go:y-** (koymak, B. A. Ağz.), **go:yun** (koyun, Sil.), **go:rhu** (korku, B. A. Ağz.), **go:rk-** (korkmak, Sil.), **o:n** (on, B. A. Ağz.), **yo:k** (yok, B. A. Ağz.), **yo:yul-** (ziyan olmak, Sil.), **gö:r-** (görmek, B. A. Ağz.), **gö:zet-** (gözetmek, B. A. Ağz.), **bu:** (bu, B. A. Ağz., Sil.), **bo:z, bo:s** (buz, Akç.), **gü:n** (gün, B. A. Ağz.), **ara:** (ara, Sil.), **arka:** (arka, Akç., Sil.), **kara:** (kara, Sil.), **neçe:** (nice, Sil.), **öyke:** (hiddet, Sil., İncekum), **a:ltı:** (altı, Sil.), **ka:rşı:kı** (karşıki, Sil.), **a:rı:** (öte taraf, Sil.).

1.7. Tuncer GÜLENSOY da Kütahya ve yöresinde vurgusuz birçok uzun ünlüye rastlamış ve bunları ek malzeme olarak liste halinde vermiştir (GÜLENSOY, 1988, 26). Bu listede şu kelimeler verilmiştir: **a:ba** (abla), **a:-** (al-), **a:na-** (anla-), **a:yırd** (fark), **ga:rşı**, **sa:c**, **ya:ka-** (yıka-), **de:-**, **de:y-**, **e:met** (Emet), **e:n**, **i:ğ** (iy), **u:rda** (orada), **bö:reg** (börek), **dö:rt**, **gö:zel** (güzel), **ö:vlen** (öğlen), **u:** (o), **tü:rlü** (türlü).

1.8. Birincil ünlü uzunlukları Zongukdak-Bartın-Karabük illeri ağızlarında da kendisini gösterir. M. Emin EREN yöre ağzı ile ilgili yaptığı çalışmada (EREN, 1997, 22), **a:l-, yı:ka-, dė:-,di:-, ö:l-, ba:ğla-, ġı:z, ço:k, 'a:ne** (anne), **be:n** kelimelerini birincil uzun ünlülü olarak tespit etmiştir.

1.9. Erzurum ağzında ise, GEMALMAZ belirli bir nedene bağlanamayan çeşitli ünlü uzunlukları tespit etmiştir. GEMALMAZ bunların bazılarını hissî nedenlere bağlamaktaysa da bunu kurallaştıramadığından bahseder. Bu kelimelerden ikisi (helbe:t<elbet ve e:fel<evvel) Arapça olup, birincil uzun ünlülü olması mümkün değildir. Bunlar haricinde ise şu uzunluklarla karşılaşıyoruz: **bilmere:m, bozmişle:r, bo:ziyar**(Bozyar)**, ça:mır, ço:h, tu:t, dö:yuşduh, e:verdim** (GEMALMAZ, 1978, 83). Erzurum ağzında belirgin bir şekilde **ge:l-** fiili birincil uzun ünlüyle görülmektedir (ERCİLASUN, 1983, 59).

1.10. Kars ili ağızlarında ERCİLASUN epeyce birincil uzun ünlü tespit etmiştir. Yalnız bu uzunlukların hepsi Kars Azerîleri ve Terekemeleri ağzından tespit edilmiştir. Bu uzunluklardan bazıları yabancı dillerden alıntı kelimeler olup, ya sonradan uzamış veya Arapça aslı uzun olan kelimelerdir. ERCİLASUN'un listesindeki Türkçe birincil uzun ünlülü kelimeleri şöyle gösterebiliriz: **a:t-, a:yıl-, be:nim, bö:lüh, bö:lön-, ba:rınah, ba:s-, ba:yıl-, ça:dır, ça:lın-, ça:lış-, da:d-, da:ğ, da:ğıl-, da:l, da:na, da:şı-, da:yı, de:gil, de:li, de:l-, de:niz, de:rin, e:ğin, e:l, e:rig, e:v, ġa:l-, ġa:n, ġa:rı, ġa:ş-, ġa:yır-, ġa:yıd-, ge:dig, ge:l-, ge:lin, ge:mi, ge:ri, ge:tir-, go:yun, ke:di, me:n, ne:n, o:nu, o:rii, pa:y, sa:l-, sa:rı, se:n, so:yun-, ta:y** (eş), **ya:nında, ya:ş, yo:l, yo:rul-.** (ERCİLASUN, 1983, 58-59).

Ayrıca ERCİLASUN ikinci hecede birincil uzunluklarla ilgili görünen ünlüler de tespit etmiştir: **adamna:rı, başla:dı, deme:ğin, eke:yin, gönde:rib, gözde:rim, içe:ri, ire:li, öle:li** gibi. ERCİLASUN bu uzamaların çoğunun analojik yolla meydana gelebileceğini belirtir. Bunun yanında **ge:l-, ge:lin, e:l, e:r, ġa:rı, me:n, se:n** kelimelerinin yaygınlık ve sürekliliğine bakarak bunlardaki uzunlukları, birincil uzunluklar olarak değerlendirmektedir. Yine **ge:l-, be:n** ve **se:n** kelimeleri ise bütün Kars ili ağızlarında görülmektedir (ERCİLASUN, 1983, 59).

1.11. BRENDEMOEN yaptığı çalışmada, Trabzon ve yöresi ağzında epeyce birincil uzun ünlü tespit etmiştir. Of ve Çaykara ağzında tespit ettiği ünlülere ek olarak Trabzon'a yerleşen Çepniler'in ağzından da birincil uzun ünlüler tespit etmiştir.[13] Osmanlı döneminde etnik olarak epeyce çeşitliliğe sahip olan Trabzon ve yöresi ağızları üzerinde yabancı dillerin etkisini görmekteyiz.[14] Ancak bu ağızlardaki birincil uzunluklar arkaik olup, eski şekillerin ağızlarda korunmasıyla bu zamana kadar gelmiştir. Arkaik özellikler diğer Karadeniz ağızlarına oranla Trabzon ve Rize'de daha fazladır (BRENDEMOEN, 2000a; 1996c). BRENDEMOEN, Trabzon'daki birincil uzun ünlüleri Of/Çaykara ve Çepni ağzı olamak üzere iki bölüm hâlinde vermiştir. Tespit ettiği uzunluklar şunlardır: Of/Çaykara: **a:ç, ara:, a:ş-, a:z, bi:r, ka:dun, ka:r-, o:dun, o:n, orta:, ö:r-, ufa:t-, u:n, ya:ş, ya:z, yi:-, ye:r, ila:n** (yılan), **yü:z**. Çepni: **a:d, a:ra, bi:r, bo:ş, dö:n-, dö:rt, e:d-**(et-), **gendi:, i:ş, o:cak, o:dun, ö:r-, u:n, ya:n, ya:rın, ye:-, yü:z**.(BRENDEMOEN, 2002, 79-81)

1.12. Faruk YILDIRIM, Çukurova ağızlarında epeyce uzun ünlü tespit etmiştir. **a:d, a:ş-, a:ra-, a:s-, a:yik-, ba:ş, ba:yil-, ça:l-"sür-", da:ş, da:şi-, ta:şi-, ga:ç-, ga:din, ga:l-, ga:piş-, ga:z, şa.şir-, ya:rın, ke:ri "-dan sonra", gi:z, yi:ka-, yi:ḫa-, dö:ne-, dö:rt, ö:ze-, sü:t, ü:ç** (YILDIRIM 1999).

1.13. Afyon ve yöresinde yapılan çalışmlarda sistemli ve epeyce çok sayıda uzun ünlü tespit edilmiştir. Çalışmaların dara saha niteliği taşıması ve araştırmacıların bölgeyi didik didik çalışmaları neticesinde hemen hemen her bölgede birçok birincil uzun ünlü karşımıza çıkmaktadır. Ayon-Sultandağı yöresinde şu uzun ünlüler tespit edilmiştir: **a:ğlat-, a:l-, a:ltın, a:radan, a:rdı, a:sıldı, a:yrılmadı, a:vcı, de:rdi (de-), ga:ldı, ge:ldi, o:ldu, o:rda, o:n, so:rdu, va:rdır, va:rdıḫ** (ŞENYIĞIT 2006). Sandıklı ve yöresinde:

[13] Çepniler XVIII. ve XIX. yy'da Trabzon il merkezinin doğusundaki dağlık bölgelere ve bu yüzyılın başında Rus sınırına kadar vardıkları bilinmektedir. bk. (BRENDEMOEN, 1996b, 211-212).
[14] Bu etkiler için bk. BRENDEMOEN, 1993; 1991.

a:ç, a:ğacidir, a:ğmaz, a:naşilan, a:ñadin mi, a:naylardin, a:şliği, a:şci, a:t, de:yo, dö:vme, e:vde, ge:lmiş, o:t, yi:kariz, ye:cedik, yi:rmi, yü:z, yü:yoz, ta:pu (ÖZKAN 2001), İncehisar ve İhsaniye ağzında: **a:ç-, a:ldırıḫ, a:ltın, a:ltında, a:rdına, a:rtık, a:tdı, a:yrı, a:z, ba:ktı, ba:şlık, bo:reg, da:ş, de:meden, elma:, ga:ldim, ge:lse, o:rdan, o:rgü, va:r, ya:zdıla:r, ya:rdımcı** (YILMAZ 2006). Emirdağ ağzı: **a:ldı, a:ltın, a:rdında, a:tdım, a:yrı, o:rda, va:rdı** (ÖRNEKKKOL 2006). Bayat merkez ağzında: **bu:, de:yu, bu:raya, yo:lunu:, yi:r, yu:cak, be:n, o:, yu:maz, yo:k, a:ldık, o:lusa, so:rmuş, a:ltını, yo:llu** (ŞAHIN 1999). Başmakçı ve Dazkırı ağzında: **a:ğdı, a:ldı, a:ltın, a:rdında, a:tdı, a:yrı, de:yon, ga:ldı, ge:ldi, o:rda, ta:pıla, va:rdı, bo:rek, yi:kadım, yü:zük** (DINAR 2006).

1.14. Antalya ve yöresinde de tespit edilen çok sayıda birincil uzun ünlü karşıma çıkmaktadır. **a:l-, a:- "ağ-", a:ş-, be:ş, ge:l-, ge:ş-, ge:z-, gi:yz "giz", e:d- "et-", ka:l-, so:r-, va:r, va:r-, ü:ş "üç", ya:z-, yo:k, ü:nne- "sesle-", sü:d** (ATMACA 2005).

1.15. Muğla ili Dalaman ağzı: **a:l-, va:rdı, ve:rdi, de:rdi, o:rda, o:ldu** (KARADAĞ 2001), Fethiye ağzı: **a:rpa, ga:çak, ö:ren** (ERSOY 2001), Ula ve yöresi ağızları: **de:ye "diyor, yi:rin "yerin", da:yı "dağı"** (KIRLI 1994).

1.16. Niğde ili Elmalı kasabası ve yöresi ağızları: **ya:rın "yarın", de:yinci "diyince", ga:rşı "karşi"** (KARATEKIN 2003).

1.17. Aydın merkez ağzı: **a:na-, ya:ka:-** (KARASAKALOĞLU 2005).

1.18. Eskişehir türkmen ağızları: **ye:-, yi:ka-, gö:zel, ö:len, va:r** (İLERİ 1993).

1.19. Kayseri Akkışla ve yöresi ağzı: **o:lur, yo:k, onba:şı, o:ba:, u:yku, sa:ña:, yu:ka:rı, aşa:ğı, go:ca:sını** (ELGÜN 1993), Bünyan ve yöresi ağızları: **ço:h, a:ltın, a:l, a:rmıt, bu:ynuz, ne:, hi:ç, a:nı, ça:lar, o:ynar, ö:zün, u:faḫ, yo:ḫ, bo:yalı, he:, ha:tın** (DOĞAN 1991), Yeşilhisar ve yöresi ağizlari: **e:n, gü:n, u:fah, o:l idib, a:l, o:rda, bo:yası, a:ltını, a:h, ü:ş, ço:ḫ** (EKİNCİ 1993), Kaman ve yöresi ağızları: **ö:nneri, fa:ri "vari", i:y-edersen, da:ya "dağa", yü:sük "yüzük", ya:rın "yarın", bö:rek, yi:kamiş, ö:ren "eski yikik bina", ya:re "yara", yü:gsek** (TEKIN 1994). Karaman ve yöresi ağizları: **şu:, bu:, ke:smik, bö:ğle, su:, he:r, da:yısı, he:rkec, be:ş, bu:, şu:, da:şlara, he:p, bi:r, va:r, de:-, yo:k, ı:ssız, ço:k, su:, ge:ri, ya:z, ye:r, ya:vrım** (KORAŞ 1992)

1.20. Sivas Divriği merkez ilçe ağzı: **da:ğlarda, va:r, ge:tdim, e:lli, vazge:şdi, ge:çiy, ge:diy, ge:tmişler, ço:ğ, ço:ḫ, dö:rd, vu:rdum, ya:rdımcı, a:t, zü:d, a:d, yü:z, u:z, be:z, do:n, ya:zcının, ü:ş** (YELOK 1999).

Yöreler üzerinde dar saha çalışmaları arttıkça ayrıntıların daha iyi tespit edildiği, birincil uzun ünlü bulunamayan veya çok az rastlanan yörelerde, tahminin üzerinde birincil uzun ünlüye rastlandığı görülmektedir. Bu sebeple yapılan çalışmaların dar sahalı olması veya çalışma niteliğinin ayrıntılara girmesi elimizdeki verileri artırmaktadır.

1.21. Anadolu ağızlarından derlenen metinlerin bize imkân verdiği ölçüde birincil uzun ünlüleri tespit etmeye çalıştık. Ancak ağız araştırmaları açısından Anadolu sahasının çok bakir oluşu, daha tespit edemediğimiz birçok birincil uzun ünlülü kelimenin olabileceğini bize göstermektedir. CAFEROĞLU'nun derlemeleri bize epeyce yol gösterdi. Yukarıda çeşitli araştırmacıların verdiği kelimelerle, taradığımız metinlerden elde ettiğimiz kelimelerin yanında çeşitli anket ve soruşturmalar sonucunda elde ettiğimiz birincil uzun ünlüye sahip kelimeleri liste halinde vermeye çalışacağız. Ayrıca aslında kısa ünlülü olan, ancak bünyesinde birincil uzun ünlü bulundurduğu zannedilen çeşitli kelimelerin, daha sonra neden birincil uzun ünlülü olamayacağı hususunu sebepleriyle izah etmeye çalışacağız. Elimizdeki kaynaklardan tespit edebildiğimiz birincil uzun ünlülü kelimeler ise şunlardır[15]:

[15] Bu birincil uzun ünlüye sahip kelimeleri belirlerken çeşitli sözlük ve gramer kitaplarından faydalandık. Nitekim Anadolu ağızlarında vurgu, ahenk ve ton ile ilgili ikincil uzunluklar epeyce çoktur. Bu sebeple birincil uzun ünlüleri belirleyebilmek için bulduğumuz kelimeleri diğer Türk lehçe ve şiveleriyle karşılaştırdık. Bu karşılaştırma sırasında yararlandığımız kaynaklar ise şunlardır: T.TEKİN, 1995a; TUNA, 1988; KARA, 2000; T.TEKİN, 1995b; CLAUSON, 1972; RÄSÄNEN, 1969; **Drevnetyurkskiy Slovar**, Leningrad, 1969; KAÇALİN, 1997, 55-122. BERTA, 2002; GABAIN, 1998. Bu karşılaştırma esnasında özellikle konunun en büyük uzmanı olan Talat Tekin'in adı geçen çalışmasından büyük ölçüde istifade ettiğimizi belirtmek isterim. T.TEKİN'in çalışması, bu konu hakkında en son yapılan ve sadece bu konuya münhasır olan bir çalışmadır. Bu sebeple çalışmamızda birincil uzun ünlüleri tespit noktasında T.TEKİN'in bu kitabı, bizim için esas teşkil etmiştir. Nitekim belirttiğimiz kaynaklarda, Talat TEKİN'in kısa olarak kabul ettiği bazı kelimeler uzun ünlü olarak gösterilmiştir. Bu fikir ayrılıklarında biz T.TEKİN'in görüşünü esas aldık.

a:

a:ç < "aç" Bu kelime Burdur, Trabzon (Of/Çaykara), Keban, Baskil ve Ağın yöresinde, Afyon'da tespit edilmiştir. Batı ve Orta Anadolu'da bu kelimenin aslî uzun ünlüye sahip olduğunu görüyoruz. (BB/TA, 79, ADÜM I/AC, 117; KBAY/AB, 28; ÖZKAN 2001); Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *a:ç*	A.T.. *a:ç*
Yak. *a:s*	DLT *a:ç*
Y. Uyg. *a:ç*	An. Tef. *a:c*
Gag. *a:ç*	Ş.L. *a:ç*

a:çlık> "açlık" Bu kelime *a:ç* kelimesinin türemiş bir şeklidir. Bolu ve yöresinde tespit edilmiştir. (BL/HT, 78). Kelimenin kökü olan "*a:ç*" kelimesi birçok ağızda birincil uzun ünlü ile karşımıza çıkmaktadır. Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu için bk. "*a:ç*" maddesi.

a:d < "ad, isim" Trabzon ili, Çepni ağzında (BB/TA, 80), Çukurova ağzında (YILDIRIM 1999) ve Sivas Divriği ağzında (YELOK 1999) tespit edilmiştir.

Trkm. *a:t*	A.T. *a:t*
Yak. *a:t*	DLT *a:t*

a:l- < "al-" Zonguldak, Bartın ve Silifke, Afyon, Kayseri, Muğla yörelerinde "*a:l-*" şeklinde tespit edilmiştir.(ZBY/MEE, 22; BYA/ZK, 11; OST, 260-261; ŞENYİĞİT 2006; ÖRNEKKOL 2006; ŞAHİN 1999; DİNAR 2006; DOĞAN 1991; EKİNCİ 1993; KARADAĞ 2001). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumunu TUNA, "Kt. *a:l-,* Br. *a:l-,* Koyb.

a:l-" şeklinde belirtir. Bu kelimeyi T.TEKİN de, Brahmi metinlerindeki uzun ünlüleri verirken listeye almıştır. Ancak kısa ünlülü olduğu bilindiği halde bu metinlerde birçok kelime uzun ünlülü olarak yazılmıştır. "*a:l-*" kelimesi de bu kelimelerden bir tanesidir. (T.TEKİN, 1995a, 94). Yine CLAUSON da kelimedeki /a/ fonemini normal uzunlukta okumuştur (CLAUSON, 1972;124-125). Ancak kelimenin birçok eski ve yeni Türk lehçelerinde, ayrıca Anadolu ağızlarının büyük kısmında birincil uzun ünlülü olduğunu tespit etmekteyiz.

a:ra < "ara, arasında" Trabzon Çepni ağzında *a:ra* şeklinde tespit edilen kelime, Of ve Çaykara ağızlarında *ara:* şeklinde ikinci hecedeki /a/ fonemi birincil uzun ünlü olarak tespit edilmiştir (BB/TA, 79-80). Yine Afyon ağzında da *a:radan* şekli karşımıza çıkar. (ŞENYİĞİT 2006). Ancak kelimenin ilk hecesindeki /a/ fonemi birincil uzun ünlü olup ikinci hecedeki /a/ fonemi ise ikincildir.

Trkm. *a:ra* A.T. *ha:ra*

Yak. *a:ra* Hlç. *ha:^{a}ra*

a:rka: < "arka" Silifke-İncekum yöresinde tespit edilmiştir. (ONT, 261). Kelimenin birinci hecesindeki /a/ fonemi birincil uzun ünlüye sahiptir. Ancak son hecedeki uzun /a/ fonemi ise muhtemelen ikincil uzunluktur. Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *a:rt* A.T. *ha:rt*

Karag. *a:rta* Hlç. *ha:^{a}rt*

Gag. *a:rt* Mac. *a:rt*

a:ş < "aş, çorba" Bu kelime Afyon yöresinde "*a:şlığı, a:şcı*" şeklinde tespit edilmiştir (ÖZKAN 2001).

MK a:ş Har. a:ş

Trk. a:ş

a:ş- < "aş-" Batı Anadolu'da Uşak ve yöresinde, Kuzey Anadolu'da Trabzon ili Of ve Çaykara ağzında, Çukurova ağzında tespit edilmiştir. (AAS/LK, 151; BB/TA, 79; YILDIRIM 1999). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *a:ş-* A.T. *a:ş-*

Yak. *a:s-* Hlç. *a:aş-*

DLT *a:ş-*

a:yık- < "ayıl-" kelimesi ile aynı kökten olan kelimenin birinci hecesindeki ünlü birincil uzun ünlüdür. Çukurova ağızlarında tespit edilmiştir (YILDIRIM 1999). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *a:yıl-* Tarc. *a:yık*

Hlç. *a:yıl-*

a:yıl- < "ayıl-" Kars yöresinde daha çok Azeri ağzında yaşamaktadır. (KİA/ABE, 58). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *a:yıl-* Tarc. *a:yık*

Hlç. *a:yıl-*

a:z < "az" Trabzon ili Of ve Çaykara ağzında, Afyon'da tespit edilmiştir (BB/TA, 79; YILMAZ 2006). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *a:z* A.T. *ha:z*

Hlç. *a:z* DLT *a:z*

ça:dır< "çadır" Kars ili Terekeme ağzında karşımıza çıkar. (KİA/ABE, 58). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

E. Blg. *sátor (şa:tor)* A.T. *ça:tır*

Trkm. *ça:dır* E. Blg. *sátor (şa:tor)*

DLT *ça:tır, ça:çır, (oğuz) ça:şır;*

da:d- < "tat-" Sivas ve Kars ili Terekeme ağzında karşımıza çıkar. (KİA/ABE, 58; STİAT/AC, 83). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *da:t-*	A.T. *ta:t-*
Hlç. *ta:^{a}t-*	Br. *ta:ttir-(ta:t)*
Koyb. *ta:deléh*	DLT *ta:lıg, ta:tıg* (tat, lezzet)
Salb. *ta:delıh*(tatlı)	An. Tef. *ta:tıg, ta:tlu*

da:l < "dal" Kars ili Terekeme ağzında ve Afşar ağzında karşımıza çıkar. (KİA/ABE, 58; DİAT/AC, 141). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *ta:l*	A.T. *ta:l*
Özb. *ta:l* (söğüt)	DLT *ta:l*

da:ş < "taş" Keban, Baskil ve Ağın yöresinde, Çukurova ve Afyon ağızlarında tespit edilmiştir. (KBAY/AB, 28; YILDIRIM 1999; YILMAZ 2006). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *da:ş*	A.T. *ta:ş*
Yak. *ta:s*	E.T. *ta:ş*
Hlç. *ta:^{a}ş*	Br. *ta:ş*
Özb. *da:ş*	DLT *ta:ş*
Y. Uyg. *ta:ş*	Az. *da:ş*

da:şı-/ta:şı- < "taşı- (<taş-ı-)" Kars ili ağzında ve Çukurova ve Karaman'da karşımıza çıkar. "Taş" isim kökünden isimden fiil yapma eki olan –ı-/-i- ekiyle meydana getirilmiştir. (KİA/ABE, 58; YILDIRIM 1999; KORAŞ 1992). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *da:ş*	A.T. *ta:ş*
Yak. *ta:s*	E.T. *ta:ş*
Hlç. *ta:^{a}ş*	Br. *ta:ş*
Özb. *da:ş*	DLT *ta:ş*
Y. Uyg. *ta:ş*	Az. *da:ş*

da:yı < "dayı" Ordu ve Kars ili Terekeme ağzında ve Karaman ağzında karşımıza çıkar. (KİA/ABE, 58; KİAT/AC, 40; KORAŞ 1992). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *da:yı*	A.T. *ta:y*
Yak. *ta:y*	Karag. *ta:ye*
Koyb. *ta:ñe*	Az. *da:yı*

ga:l- < "gal-" Uşak, Denizli, Afyon, Antalya, Kars ve Silifke'de tespit edilmiştir. (BAA/ZK, 126; ONT, 261; TT, 61, KİA/ABE,58; ŞENYİĞİT 2006; YILMAZ 2006; DİNAR 2006; YILDIRIM 1999; ATMACA 2005). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *ga:l-*	A.T. *ka:l-*
Yak. *ha:l-*	Br. *qa:l-*
Nij. *ka:l-*	DLT *ka:l-*
Hlç. *qa:l-*	Az. *ka:l-*
Y. Uyg. *ka:l-*	

ga:lk-< "kalk-" Bartın ve yöresinde tespit edilmiştir (BYA/ZK, 11). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *ga:l-*	A.T. *ka:l-*
Yak. *ha:l-*	Br. *qa:l-*
Nij. *ka:l-*	DLT *ka:l-*
Hlç. *qa:l-*	Az. *ka:l-*
Y. Uyg. *ka:l-*	

ga:n < "kan" Kars ili Terekeme ağzında karşımıza çıkar. (KİA/ABE, 58; DİAT/AC, 211). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *ga:n*	A.T. *ka:n*
Yak. *ha:n*	DLT *ka:n*
Soy. *ka:n*	Beh. Had. *ka:n*

Özb. *ka:n* Hlç. *qa:^{a}n*

ga:n- < "kan-, doy-" Batı Anadolu ağızlarında karşımıza çıkar. (ONT, 261). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *ga:n-* A.T. *ka:n-*

DLT *ka:n-*

ga:ndır- < "kandır-" Batı Anadolu Ağızlarında karşımıza çıkar. (BAA/ZK, 126; TT, 61). "*ga:n-*" kelimesinden türemiştir. Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu için bk. "*ga:n-"* maddesi.

ga:rı < "karı, kadın" Kars Terekeme ağzında, Manisa, Keban, Baskil ve Ağın, Trabzon yöresinde karşımıza çıkar. (KBAY/AB, 28; KİA/ABE, 58; ADÜM I/AC, 19; KİAT/AC, 249). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *garrı<*ka:rı* A.T. *ka:rı*

Az. *ga:rı* Br. *hqa:ri*

Ş.L. *ka:rı* Uyg. *hqa:ri*

ga:z- < "kaz-" Bartın ve yöresinde, Çukurova'da karşımıza çıkar. (BYA/ZK, 11; YILDIRIM 1999). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *ga:z* A.T. *ka:z*

Yak. *ha:s* Br. *hqa:z*

Krag. *ha:s* DLT *ka:z*

Gag. *ka:z*

ka:dun < "kadın" Trabzon ili Of ve Çaykara, Çukurova ağızlarında tespit edilmiştir (BB/TA, 79; YILDIRIM 1999). Ayrıca Kayseri-Bünyan ağzında "*ha:tın"* şekliyle karşımıza çıkar. Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

A.T. *ka:tun* Az. *ga:dın*

ka:r- < "kar-, karıştır-" Trabzon ili Of ve Çaykara ağızlarında tespit edilmiştir (BB/TA, 79). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

A.T. *ka:r-* Trkm. *ga:r-*

sa:rı < "sarı, renk" Kars, Silifke ve yöresinde tespit edilmiştir. (KİA/ABE, 59; ONT, 261). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *sa:rı* A.T. *sa:rıg*

Nij. *sa:rı* DLT *sa:rıg*

Az. *sa:rı* E. Blg. *sár(şár)*

Özb. *sa:rı* Koyb. *sa:rèh, sa:rah, sa:rıg*

ta:nı- < "tanı-" Trabzon, Silifke ve yöresinde tespit edilmiştir. (KİAT/AC, 197; ONT, 261). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Koyb. *ta:nes*(tanış) Krgz. *ta:nı-, ta:nış*

Az. *ta:nı:-* E.T. *ta:nuk*

ta:y < "tay, eş" Kars ili Azerî ağzında karşımıza çıkar. (KİA/ABE, 59). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Nij. *ta:y* DLT *ta:y*

ya:d < "yad, yabancı" Gaziantep, Samsun ve yöresinde bu kelime uzun söylenmektedir. Özellikle Batı Trakya göçmenleri (muhacir) ağzında bu uzunluk belirgin olarak hissedilir. Bu kelime ölçünlü dilde de uzun olarak telaffuz edilir. (bk. T.TEKİN, 1997a, 27). (GİAT/AC, 221, 251). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *ya:t* A.T. *ya:t*

Özb. *ya:t* Az. *ya:d*

ya:n < "yan, taraf" Kars ili Azerî ağzında ve Trabzon ili Çepni ağzında karşımıza çıkar. (KİA/ABE, 59; BB/TA, 80). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

A.T. *ya:n* DLT *ya:n*

Trkm. *ya:n* Hlç. *Ya^{a}n*

ya:r- < "yar-" Burdur'da tespit edilmiştir. (ADÜM I/AC, 107). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *ya:r-* A.T. *ya:r-*

Özb. *ya:r-* DLT *ya:r-*

ya:ra < "yara" Kayseri Kaman ve yöresinde tespit edilmiştir. Kelime için ayrıca bk. *ya:r-*. Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

A.T. *ya:ra* Az. Kerk. *ya:ra*

ya:rım < "yarım" Akçakoca ve Silifke yörelerinde tespit edilmiştir. (ONT, 261). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *ya:rım* Br. *ya:rim*

Koyb. *t'a:rem, d'a:rem*

ya:rın < "yarın" Samsun, Maraş ve Trabzon Çepni ağzında, Çukurova, Niğde ve Kayseri'de tespit edilmiştir. (GİAT/AC, 135; BB/TA, 80; YILDIRIM 1999; TEKİN 1994; KARATEKİN 2003). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Gag. *ya:rın* A.T. *ya:rın*

T.T. *ya:rın* Tarc. *ya:rın*

Tuv. *da:rta ay, da:rtagı;* Beh. Had. *ya:rın*

ya:ş < "yaş" Kars ili Azerî ağzında ve Trabzon ili Of/Çaykara ağızlarında karşımıza çıkar. (KİA/ABE, 59; BB/TA, 79). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *ya:ş* A.T. *ya:ş*

Yak. *şa:s* E.T. *ya:ş*

Koyb. Karag. *t'a:s, d'a:s;* Br. *ya:ş*

Hlç. *ya:^{a}ş* DLT *ya:ş*

Özb. *ya:ş* Ş.L. *ya:ş*

ya:z < "yaz, mevsim" Trabzon ili Of ve Çaykara ağızlarında, Karaman ve Sivas "ya:zcının" ağzında tespit edilmiştir (BB/TA, 79; KORAŞ 1992; YELOK 1999). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *ya:z* A.T. *ya:z*

Yak. *sa:s* DLT *ya:z*

Hlç. *ya:^{a}z*

ya:z- < "yanıl-, hata et-; aç-, yay-" Batı Anadolu ağızlarında, Afyon'da tespit edilmiştir. Ayrıca Trabzon ve yöresinde, Antalya yöresinde de tespit edilmiştir. (BAA/ZK, 127; ONT, 261, AAS/LK, 151; KİAT/AC, 144; YILMAZ 2006; ATMACA 2005). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *ya:z-* A.T. *ya:z-, ya:zuk*

Tarc. *ya:z-*(günah işle-); Br. *ya:z-*

Özb. *ya:z-* Yak. *sı:s-*

va:r < "var" Batı Anadolu'da, Afyon, Antalya, Eskişehir, Karaman, İzmit, Taşköprü, Ova, Balören, Silifke, Akçakoca, Sivas ağızlarında tespit edilmiştir. Kayseri Kaman ağzında "*fa:ri*" şekliyle karşımıza çıkar. (AAS/LK, 157; BYA/ZK, 11; ONT, 261; ŞENYİĞİT 2006; YILMAZ 2006; ATMACA 2005; İLERİ 1993; KORAŞ 1992; YELOK 1999; TEKİN 1994). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *ba:r* A.T. *ba:r*

Yak. *ba:r* Br. *bha:r*

Özb. *wa:r, ba:r* DLT *ba:r(va:r)*

Az. *va:r* Beh. Had. *ba:r*

Y. Uyg. *ba:r, va:r* Hlç. *va:*^{a}r

e:

be:ş < "beş, 5" Güneybatı Anadolu ağızlarında, Karaman ve Antalya ağzında tespit edilmiştir. (AAS/LK, 151; BAA/ZK 125; ONT, 262, TT, 62; KORAŞ 1992; ATMACA 2005). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *be:ş* A.T. *be:ş*

Yak. *bies<*be:ş* E.T. *bė:ş*

Karag. *pe:ş* DLT *bi:ş*

Hlç. *bi:*^{e}*ş*

be:z < "bez" Sivas Divriği ağzında tespit edilmiştir (YELOK 1999). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

A.T. *be:z* MK. *bi:z*

Türkm. *me:z*

de:- < "de-" di:- şekli de karşımıza çıkar. Yaygın görülen bir birincil uzunluktur. Zonguldak, Bartın, Kayseri, Muğla, Kütahya, Afyon, Sivas, Trabzon, Ordu, Gaziantep, Kahraman Maraş, Malatya, Kars Terekeme ve Türkmen ağzında karşımıza çıkar. (OAAD/AC, 57; TT, 62; ZBY/MEE, 22; BYA/ZK, 11; KYA/TG, 26; GİAT/AC, 20, 21, 29, 49, 149, 173, 175, 226; KİAT/AC, 7, 47, 75, 201, 220, 243; STİAT/AC, 17, 113; ADÜM I/AC, 138; DİAT/AC, 36, 107; ŞENYİĞİT 2006; ÖZKAN 2001; YILMAZ 2006; ŞAHİN 1999; DİNAR 2006; KORAŞ 1992; KARADAĞ 2001; KIRLI 1994; KARATEKİN 2003). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *diy-<*ti:-<*tė:-;*A.T. *di:-*

Yak. *die-<*te:-* DLT *di:-*

Özb. *de:-* Krgz. *de:-*

Karag. *di:-* Y. Uyg. *de:-, di:-*

de:li < "deli" Kars ili Terekeme ağzında karşımıza çıkar. (KİA/ABE, 58). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *de:li*	A.T. *te:lü*
Tarc. *te:li*	An. Tef. *de:lü*

ge:ç-/ge:ş- < "geç-" Anadolu ağızlarında "*ge:ş-*" şeklide karşımıza çıkar. Gaziantep, Giresun, Sivas ve Antalya yörelerinde tespit edilmiştir. (GİAT/AC, 195; KİAT/AC, 94; ATMACA 2005; YELOK 1999). Yine Sivas-Divriği ağzında kelimenin "*vazge:şdi"* şekli de karşımıza çıkar (YELOK 1999). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *gi:ç-*	A.T. *kė:ç-*
Özb. *ge:ç-*	DLT *ki:ç-*

e:d- < "et-, düzenle-, tanzim et-" Trabzon ili Çepni ağzında tespit edilmiştir (BB/TA, 80). Ayrıca Elazığ ve yöresinde "*e:t-*" şeklinde tespit edilmiştir (GİAT/AC, 105). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

A.T. *ė:t-*	Yak. *i:t-*

e:l < "el; il, memleket, halk, yabancı" Kars ili Azerî ağzında, Silifke ve Ordu yöresinde karşımıza çıkar. (KİA/ABE, 58; ONT, 262; KİAT/AC, 77). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *ı:l*	A.T. *ė:l*
Koyb. *e:l*	E.T. *ė:l*
Krgz. *i:l*	DLT *i:l*

e:r- < "er-, yetiş-, ol-" Batı Anadolu'da karşımıza çıkan bir uzunluktur. (BAA/ZK 126; ONT, 262; TT, 62). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Tob. (Rad.) *ier-*	A.T. *e:r-*
Hlç. *i:^{e}r-*	

ge:dig < "gedik" Kars ili Terekeme ağzında karşımıza çıkar. (KİA/ABE, 59). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *ge:t*-(gedik aç-), *ge:dik;* A.T. *ke:t*-(gedik aç-)

ge:t- < "git-" Oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir. Malatya, Elazığ, Tunceli, Kahramanmaraş, Gaziantep, Kars, Sivas, Yozgat, Ordu, Giresun, Trabzon yörelerinde tespit edilmiştir. (OAAD/AC, 154; GİAT/AC, 65, 70, 97, 127, 149, 178, 233, 244; DİAT/AC, 150; STİAT/AC, 14; KİAT/AC, 7, 110, 175). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

A.T. *kė:t-* Uyg. *kė:t-*

Br. *ke:t-*

ne: < "ne" Kelimenin türevleri olan "*ne:y, ne:ye, ne:re, ne:reye, ne:rde, ne:n*" şekilleri de uzun ünlülü olarak tespit edilmiştir. Kırşehir, Eskişehir, Kayseri, Niğde, Silifke, Kars, Sivas, Trabzon, Malatya, Gaziantep yörelerinde tespit edilmiştir. (OAAD/AC, 8, 11, 58, 88, 118; ONT, 262; KİA, 59; STİAT/AC, 6, 10, 15; AİAD/AC, 113; KİAT/AC, 182, 252; GİAT/AC, 11, 22, 47, 196; DOĞAN 1991). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *ne:, ne:çe, ne:me;* A.T. *ne:*

Br. *nä:* DLT *ne:*

ye:- < "ye-" Kelime Anadolu ağızlarında "*y:i-*" şekliyle dar ünlülü olarak da karşımıza çıkar. Balıkesir, Manisa, Denizli, Yozgat, Kırşehir, Kayseri, Niğde, Nevşehir, Eskişehir, Tokat, Ordu, Giresun, Trabzon, Malatya, Gaziantep yöreleri ağızlarından tespit edilmiştir. (BAA/ZK, 127; NYA/ZK, 36; BB/TA, 79-80; OAAD/AC, 7, 48, 108, 110; TT, 62; OAAD/AC, 139; ADÜM I/AC, 7; STİAT/AC, 153; KİAT/AC, 4, 6, 44, 55, 62, 97, 99, 110, 154, 155, 254; GİAT/AC, 28, 65, 78, 184, 208; ÖZKAN 2001; İLERİ 1993). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *i:-, iy-<*yi:-<*ye-;* A.T. *yė:-*

Yak. *sie-<*ye:-* DLT *yi:-*

Özb. *ye:-* Tarc. *ye:-*

Az. *yi:-*

ve:r- < "ver-" Niğde, Kütahya, Uşak, Afyon, Kayseri, Muğla ağızlarında tespit edilmiştir. (OAAD/AC, 32, 78; BAA/ZK, 127; TT, 62; KARADAĞ 2001). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *be:r-*	A.T. *bė:r-*
Yak. *bier<*be:r-*	DLT *bi:r-*
Krgz. *be:r-, ve:r-*	Hlç. *vi:^{e}r-*

ı:

gı:z < "kız" Zonguldak, Bartın, Manisa, Denizli, Çukurova, Gaziantep, Antalya ağızlarında tespit edilmiştir. (ZBY/MEE, 22; BAA/ZK 126; ONT, 262; TT, 61; GİAT/AC, 245; YILDIRIM 1999; ATMACA 2005). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *gı:z*	A.T. *kı:z*
Yak. *kı:s<*kı:z*	Hlç. *qi:^{ı}z*
Özb. *kı:z*	

yı:ka-< "yıka-" Kelime ağızlarda "*yi:ka-, ye:ha-, ya:ka-, yı:ha-, ya:ka:"* şekillerinde de görülür. Zonguldak, Bartın, Kayseri, Afyon, Kütahya, Aydın, Eskişehir, Bolu, Kars, Ordu, Trabzon, Çukurova ağızlarında tespit edilmiştir. (ZBY/MEE, 22; KYA/TG, 26; KİAT/AC, 42, 196; DİAT/AC, 149; AİAD/AC, 174; ÖZKAN 2001; DİNAR 2006; YILDIRIM 1999; KARASAKALOĞLU 2005; İLERİ 1993; TEKİN 1994). Ayrıca ağızlarda yoğun olarak "*yu:-*" şekline de rastlanır. (bk. *yu:-*). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *yuv-<*yu:-*	A.T. *yu:-*
Yak. *su:y-<*yu-*	Br. *yu:-*(yıkan-)
Krgz. *cu:-*	Özb. *yu:-*
Az. *yu:-*	

yı:han- < "yıkan-" Nevşehir ve yöresinde tespit edilmiştir. *yı:han-, yı:ka-* ve *yu:-* kelimeleri ile aynı kökün farklı türevleridirler. (NYA/ZK, 36). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *yuv-<*yu:-* A.T. *yu:-*

Yak. *su:y-<*yu-* Br. *yu:-*(yıkan-)

Krgz. *cu:-* Özb. *yu:-*

Az. *yu:-*

i:

bi:r < "bir, sayı" Trabzon ili Çepni, Of ve Çaykara, Karaman ağızlarında tespit edilmiştir (BB/TA, 79-80; KORAŞ 1992). Gaziantep ağzında "*bi:r*" şeklinde karşımıza çıkar (GİAT/AC, 194). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *bi:r* A.T. *bi:r*

Yak. *bi:r*

di:- < "de-" Bu kelime ağızlarda de:- şeklinde de tespit edilmiştir. Zonguldak ve Bartın yöresinde kullanılmaktadır. (ZBY/MEE, 22). Bk. de:-

di:nle- < "dinle-" Aynı kökten türemiş olan "*di:nlen-*" kelimesi de uzun ünlülü olarak ağızlarda görülür. Kars, Sivas, Kahraman Maraş, Malatya illeri ağızlarında karşımıza çıkar. (DİAT/AC, 150; STİAT/AC, 5, 18; GİAT/AC, 38, 39, 141, 142). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *dı:n-* A.T. *tı:n-*

Yak. *tı:n-*

i:ş < "iş" Trabzon Çepni ağzında tespit edilmiştir (BB/TA, 80). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *i:ş* A.T. *i:ş*

Yak. *i:s* DLT *i:ş*

ni:re < "nere" bu kelimenin "ne:re" şekli de karşımıza çıkar. "ni:re" kelimesi Niğde yöresinden tespit edilmiştir. (OAAD/AC, 11). Bk. ne:re

yi:- < "ye-" Bk. ye:-

o:

bo:ş < "boş" Bartın ve yöresi ile Trabzon Çepni ağızlarından tespit edilmiştir. (BYA/ZK, 11; BB/TA, 80). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Yak. *bı:han-<bo:şun-*(kurtul-, halas ol-); A.T. *bo:ş*

Uyg. *booş* E.T. *booş*

Tarc. *bo:ş, bo:şa-, bo:şan-*

bo:z < "buz" Akçakoca yöresi ağzında tespit edilmiştir. Kelimenin "bo:s" şekline de rastlanır. (ONT, 263). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *bu:z* A.T. *bu:z*

Yak. *bu:s, mu:s<*bu:z ;* Br. *bu:z-lug*

Özb. *bu:z* DLT *bu:z*

bo:z- < "boz-" Batı Anadolu ağızlarında tespit edilmiştir. (BAA/ZK 125; ONT, 262). CLAUSON, kelimenin "*bu:z-*" şeklinde de okunabileceğinden bahseder. Ancak bu okuyuşu şüpheli bulmaktadır (CLAUSON, 1972;389-390). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

A.T. *bu:z* Uyg. *bu:z-*

DLT *bu:z* Trkm. *bu:z*

Yak. *mu:s*

do:n < "don, elbise" Sivas Divriği ağzında tespit edilmiştir (YELOK 1999). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

A.T. *to:n* Uyg. *toon*

MK. *to:n* Türkm. *do:n*

D.Trk. *to:n*

go:yun < "koyun" Kars Terekeme ağzı ve Silifke İncekum ağzında tespit edilmiştir. (KİA/ABE, 59; ONT, 262). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

A.T. *ko:n* DLT *ko:n, ko:y, ko:yug, ko:yun*

Yak. *ho:y, ho:yn* Hlç. *ko:^{o}n*

o:ba < "oba" Kayseri-Akkışla ve yöresinde "*o:ba:*" her iki ünlüsü de uzun olarak tespit edilmiştir. Ancak Ana Türkçede kelimenin sadece ilk hecesindeki ünlü birincil uzun ünlüdür. Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

A.T. *o:pa* Türkm. *o:ba*

o:cak < "ocak" Trabzon Çepni ağzında tespit edilmiştir (BB/TA, 80). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *o:cak* A.T. *ho:tçuk*

Hlç. *hu:^{o}çak*

o:dun< "odun" Trabzon ili Çaykara, Of ve Çepni ağızlarında tespit edilmiştir (BB/TA, 79-80). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *o:dun* A.T. *ho:tuñ*

Hlç. *hu:^{o}tun* DLT *o:tuñ*

o:l- < "ol-" Afyon, Denizli, Muğla, Kayseri ağzında tespit edilmiştir. (BAA/ZK, 126; OAAD/AC, 83; TT, 61; KARADAĞ 2001). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *bo:l-* A.T. *bo:l-*

Yak. *buol-* DLT *bo:l-*

Nij. *bo:l-* Tarc. *bo:l-*

Az. *u:l-*

o:n < "on, 10" Batı Anadolu ağızlarında, Afyon ve Trabzon Çepni ağzında karşımıza çıkar. (BAA/ZK 126; ONT, 262; TT, 61; BB/TA, 80; ŞENYİĞİT 2006). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *o:n* A.T. *o:n*

Yak. *uon* E.T. *oon*

Nij. *o:n* DLT *o:n*

Karag. *o:n* Beh. Had. *o:n*

Az. *u:n* Hlç. *u:^{o}n*

so:r- < "sor-" Batı Anadolu ağızlarında, Afyon, Antalya ağızlarında tespit edilmiştir. (BAA/ZK 126; TT, 62; ADÜM I/AC, 22; ŞENYİĞİT 2006; ŞAHİN 1999; ATMACA 2005). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *so:ra-* A.T. *so:r(a)*

Tarc. *su:ra-* DLT *so:r-*

yo:k/yo:ḫ < "yok" Anadolu ağızlarındaki en yaygın kullanıma sahip birincil uzun ünlülü kelimedir. Yozgat, Kırşehir, Kayseri, Sivas, Tokat, Ordu, Giresun, Trabzon, Kahramanmaraş, Gaziantep, Erzurum, Malatya, Bartın, Nevşehir,

Niğde, Silifke, Antalya, Karaman, Afyon yöreleri ağızlarında tespit edilmiştir. (OAAD/AC, 18, 24, 62, 105, 161, 172; MİA/CG, 46; BYA/ZK, 11; NYA/ZK, 36; ONT, 262; AAS/LK, 158; TT, 62; STİAT/AC, 138, 188; KİAT/AC, 35, 75, 102, 173; GİAT/AC, 173, 211, 242; DİAT/AC, 187; ŞAHİN 1999; ATMACA 2005; KORAŞ 1992; ELGÜN 1993; DOĞAN 1991). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *yo:k*	A.T. *yo:k*
Yak. *suoh*	E.T. *yook*
Nij. *yo:k*	Uyg. *yook*
Az. *yu:h*	DLT *yo:k*
Hlç. *yu:^{o}q*	Beh. Had. *yo:k*

yo:l < "yol" Kars ili Azerî ağzında, Afyon'da karşımıza çıkar. (KİA/ABE, 59; ŞAHİN 1999). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *yo:l*	A.T. *yo:l*
Yak. *suol*	E.T. *yool*
Nij. *yo:l*	DLT *yo:l*
Az. *yu:l*	Beh. Had. *yo:l*
Hlç. *yu:^{o}l*	Balk. *co:l*

yo:llu< "yollu" Afyon ağzında tespit edilmiştir (ŞAHİN 1999). Kelime ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. "*yo:l*".

yo:yul- < "ziyan ol-" Silifke ve yöresinde tespit edilmiştir. (ONT, 262). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu için bk. "*yo:k*" maddesi.

ö:

bö:cek < "böcek" Ankara Nallıhan ve Ayaş'ta tespit edilmiştir. (AAS/LK, 151). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *mö:cek* A.T. *bö:çek*

bö:lme < "bölme" Batı Anadolu ağızlarında tespit edilmiştir. (BAA/ZK 125; TT, 62). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *bö:l-, bö:lek* A.T. *bö:l-*

Hlç. *bi:el*-(böl-)

bö:lüh < "bölük" Kars ili Azerî ağzında karşımıza çıkar. (KİA/ABE, 58). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu için bk. "*bö:lme*" maddesi.

bö:lön- < "bölün-" Kars ili Azerî ağzında karşımıza çıkar. (KİA/ABE, 58). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu için bk. "*bö:lme*" maddesi.

dö:n- < "dön-" Batı Anadolu ağızlarında ve Trabzon Çepni ağzında tespit edilmiştir. (BAA/ZK, 125; TT, 62; BB/TA, 80). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *dö:n-, dö:nük*(dönek); A.T. *tö:n-*

DLT *dü:n-*

dö:rt < "dört, 4" Kütahya ve Trabzon Çepni ağzında, Çukurova'da tespit edilmiştir. (AAS/LK, 151; KYA/TG, 26; BB/TA, 80; YILDIRIM 1999; YELOK 1999). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *dö:rt* A.T. *tö:rt*

Yak. *tüört, tüöt*<**tö:rt;* DLT *tö:rt*

Nij. *dö:rt* Karag. *tö:rt*

Az. *dö:rt*

ö:- < "ö:-, ev-, düşün-, tasarla-" Samsun merkez yerli ağzında tespit edilmiştir. Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Uyg. *öö-*	A.T. *ö:-*
Yak. *üöy-*	DLT *ö:-*

ö:r- < "ör-" Trabzon Çepni, Of ve Çaykara ağızlarında tespit edilmiştir (BB/TA, 79-80). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

A.T. *hö:r-*	DLT *ör:-*
Trkm. *ö:r-*	

u:

bu: < "bu" Batı Anadolu, Silifke, Afyon, Karaman yöresinde tespit edilmiştir. (BAA/ZK 125; ONT, 263; TT, 62; ŞAHİN 1999; KORAŞ 1992). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *bu:*	A.T. *bo:*
Koyb. *bu:*	E.T. *buu*
Az. *bu:*	DLT *bu:*
Uyg. *boo*	Br. *mu:nı:, mu:nda*

s:u < "su" Karaman ağzında uzun ünlülü tespit edilmiştir (KORAŞ 1992). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

A.T. *su:b*	MK *su:w*
Çuv. *şıv(<*syuv<*su:b)*	

u:n < "un" Trabzon ili Çepni, Of ve Çaykara ağızlarında tespit edilmiştir (BB/TA, 79-80). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *u:n* A.T. *hu:n*

DLT *u:n* Hlç. *hu:n*

u:yku< "uyku" Kayseri-Akkışla yöresinde kelimenin ilk hecesi uzun ünlülü olarak tespit edilmiştir. Eski Türkçede kelimenin kökü olan "*u:-*" birincil uzun ünlülü bir kelimedir.

A.t. *u:* Uyg. *uu* A.T. *u:dı-*

MK *u:* Yak. *u:* Uyg. *uudı-*

u:z < "uz" Sivas Divriği yöresinde tespit edilmiştir (YELOK 1999). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

A.T. *u:z* MK. *u:z*

Türkm. *u:z* Yak. *u:s*

vu:r- < "vur-" Batı Anadolu ağızlarında ve Sivas-Divriği ağzında tespit edilmiştir. (BAA/ZK, 127; TT, 62; YELOK 1999). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Yak. *u:r-* A.T. *hu:r-*

DLT *vu:r-* Tarc. *u:r-*

yu:- < "yıka-" Kelime ince ünlüyle "*yü:-*" şeklinde de karşımıza çıkar. Burdur, Konya ve Gaziantep'te tespit edilmiştir. Özellikle Burdur'da sistemli olarak kullanılmaktadır. (ADÜM I/AC, 106, 118, 123, 124; GİAT/AC, 194, 256). Kelimenin Türk lehçe ve şivelerindeki durumu: (Ayrıca bk. *yı:ka-*)

Trkm. *yuv-*<**yu:-* A.T. *yu:-*

Yak. *su:y-*<**yu-* Br. *yu:-*(yıkan-)

Krgz. *cu:-* Özb. *yu:-*

Az. *yu:-*

ü:

gü:n < "gün" Batı Anadolu ağızlarında ve Kayseri'de karşımıza çıkar. KORKMAZ, bu kelime için vurgu nedeniyle uzun söylenebilir demektedir (BAA/ZK, 127; ONT, 263; EKİNCİ 1993). Bu sebeple ünlünün birincil uzun ünlü olamayabileceğinden bahseder. Ancak ağızlarda, özellikle "gün" gibi tek heceli kelimelerde vurgunun uzun ünlü üzerinde olması çok görülen bir hadisedir. Hatta bazen ağızlarda birden fazla heceli kelimelerde uzun ünlülerin son hecedeki vurguyu üzerine aldığı dahi görülür.[16] Bu sebeple "*gü:n*" kelimesini, TUNA'nın da ifade ettiği gibi birincil uzun ünlü sayıyoruz (TUNA, 1988). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Az. *gü:n, gü:ndüz* A.T. *kü:n*

Uyg. *küün, kü:n* DLT *kü:n*

sü:t < "süt" Çukurova ağızlarında tespit edilmiştir (YILDIRIM 1999). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

A.T. *sü:t* MK. *sü:t*

Türkm. *süyt* Hlç. *si:ᵗt,* Hlç. *ü:t*

ü:nne- < "sesle-, çağır-" Antalya yöresinde tespit edilmiştir. Kelimenin kökü olan "*ün*" Ana Türkçede uzun ünlülüdür. Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

A.T. *ü:n* MK. *ü:n*

Türkm. *üyn*

yü:rük < "yürük; seri, çabuk ve sağlam yürüyüşlü" Kelime Sivas ve yöresinde tespit edilmiştir. (STİAT/AC, 111, 135). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Uyg. Br. *yuorri-(yuorı-), yorri-(=yorrı-)<*yo:rı-* A.T. *yo:rı-*

DLT *yo:rı-* Tat. *Yuwır-t-<*yo:r-t-*

[16] Buna en belirgin örnek, ağızlarda karşılaştığımız –i:ncik ekidir. Vurgu uzun olan birinci hecenin üzerine kaymıştır. Yine vurgulu heceleri kaynaşmış kelimelerde, son hecedeki vurgu kaynaşan hece üzerine aktarılır. (bk. AYDIN, 2002, 37).

yü:z < "100" Trabzon Çepni, Of ve Çaykara ağızlarında ve Sivas-Divriği ağzında tespit edilmiştir (BB/TA, 79-80; YELOK 1999). Afyon'da da karşımıza çıkar (ÖZKAN 2001). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Yak. *sü:s* A.T. *yü:z*

DLT *yü:z*

1.22. Ek olarak verdiğimiz bu bölümde, bünyesinde "ğ" sesi bulunan kelimeler vardır. Bu kelimelerin Ana Türkçedeki şekilleri birincil uzun ünlüye sahiptir. Ancak "ğ" sesinden sonra gelen uzun ünlünün birincil olup olmama noktasında çeşitli tereddütlerimiz bulunmaktadır. Nitekim "yumuşak g" sesi, belirgin bir şekilde patlayıcı ünsüz olarak telaffuz edildiği çok sınırlı yörelerin dışında, ya patlayıcılığını kaybederek sızıcılaşmış ya da erime sonucu kaybolmaya yüz tutmuştur. Bu gibi durumlarda "ğ" sesinin telaffuz şeklinden dolayı, ünlüler çoğunlukla ikincil uzunluğa dönüşürler. Bu sebeple, buraya aldığımız kelimeleri birincil uzun ünlü olarak kabul etmekle beraber, özel bir bölüm halinde göstermeyi uygun gördük. Ayrıca aşağıda belirttiğimiz kelimelerin (a:ğ-, a:ğı, a:ğna(-t)-, ba:ğla-, da:ğ, da:ğıl-, ya:ğlı, be:ğ, e:ğ-) Anadolu ağızlarında "ğ" sesini kaybederek uzadığı çok sık görülen bir durumdur. Bunların yanında birçok kaynakta karşımıza çıkan "ğ" işaretinin aslında neyi gösterdiğini bilmek çok zordur. Çünkü bu ünsüz bazılarında sızıcı bir ünsüzü temsil ederken, bazılarında ünlü uzunluğunu temsil edebilmektedir. Yine "ğ" sesi özellikle kapalı hecelerde kendinden önceki ünlüyü uzatabilmektedir. (Bu duruma daha belirgin örnekler için ikinci kısımdaki *a:ğlat-, de:ğ-, de:ğdir-, do:ğ-, do:ğru, ö:ğren-, u:ğraş-* gibi kelimelere bakınız.)

a:ğ- < "ağ-, yüksel-, aş-" Samsun ve yöresinde yaptığımız anketler neticesinde tespit edilmiştir. "ğ" sesinden sonra hece açık da olsa, kapalı da olsa /a/ fonemi uzun olarak telaffuz edilmektedir. Ayrıca Afyon (ÖZKAN 2001; DİNAR 2007)[17] Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *a:ğ-* A.T. *a:g-*

[17] ATMACA, Antalya ağızlarında ağ- fiilini birincil uzun ünlülü olarak a:- şeklinde transkribe etmiş ve birincil uzun ünlülü kabul etmiştir. Ancak buradaki uzunluk asli olmasından öte "g" ünsüzünün erimesiyle ilgilidir.

a:ğaç < "ağaç" Afyon ağızlarında "ağaç" Afyon ağızlarında "*a:ğaç*" şeklinde tespit edilmiştir (ÖZKAN 2001). TEKİN, Ana Türkçede bu kelimenin "ı:" (ağaç topluluğu) şeklinde olduğunu belirtir. Uyg. ıı, MK yıgaç, Orh. Igaç(<ı-gaç) şeklinde etimolojisini de yapmaktadır. Dolayısıyla ilk hecedeki ünlü birincil uzun ünlüdür.

a:ğı < "ağı" Orta Anadolu'da Yozgat ve yöresinde tespit edilmiştir. Yaptığımız anketler neticesinde Samsun yöresinde de bu uzunluk vardır. Ancak bu uzunluk yarı uzunluk derecesindedir. (OAAD/AC, 158). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *a:vı* A.T. *a:gu*

Br. *a:gu* Turf. *a:gu*

a:ğlat- < "ağlat-" Bu kelimeye Niğde yöresinde sadece bir örnekte "*a:ğlat-*" şeklinde rastladık (OAAD/AC, 18). Daha önceki araştırmamızda bölgede sistemli olarak kullanılmadığından dolayı kelimeyi birincil uzun ünlü olarak kabul etmemiştik. Ancak Afyon ağılzarında bu kelime sistemli bir uzunlukla karşımıza çıkmaktadır (bk. Şenyiğit 2006). Bununla beraber aynı kelime birçok Anadolu ağzında *a:lat-* olarak geçmektedir. Bu sebeple bu örnekteki uzunluğun örnekseme (analoji) olabileceği akla gelmektedir. Fakat kelime ET'de birincil uzun ünlüye sahiptir.

A.T. *ı:gla-*, E.T. *a:gı*, Trkm. *a:gla-*, Az. *a:gı*.

a:ğna(-t)- < Başta Giresun olmak üzere, Ordu'da da tespit edilmiştir. (KİAT/AC, 49, 103, 104, 105)[18]

A.T. *a:ñ*-(anla-) Trkm. *a:n-*

ba:ğla- < "bağla-" Yozgat, Zonguldak ve Bartın yörelerinde tespit edilmiştir. (ZBY/MEE, 22; OAAD/AC, 168;

[18] ÖZKAN, Afyon yöresinde yaptığı araştırmada bu kelimeyi "a:naşılan" şeklinde transkribe etmiş ve birincil uzun ünlülü olarak sınıflandırmıştır. Yine aynı durumla KARASAKALOĞLU'nun Aydın ağzıyla ilgili çalışmasında da karşılaşmaktayız. Ancak kelimedeki uzun ünlülünün birincil uzun ünlünün devamı mı yoksa, ses düşmesi sonucu oluşan arizi bir uzunluk mu olduğu hususunda şüpheliyiz.

ADÜM I/AC, 37; KİAT/AC, 51). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *ba:ğla-* E.T. *ba:-*

Yak. *ba:y-* DLT *ba:-*

Hlç. *va:^{a}-* Az. *ba:ğla-*

da:ğ < "dağ" Yozgat, Kayseri, Niğde, Muğla, Kars, Sivas illerinde tespit edilmiştir. (KİA/ABE, 58; OAAD/AC, 37, 64, 92, 159; KİAT/AC, 141, 145; TEKİN 1994; KARATEKİN 2003; YELOK 1999). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *da:g* A.T. *ta:g*

Az. da:g E.T. *ta:g*

Hlç. *ta:^{a}ğ* DLT *ta:g*

Özb. *da:ğında (*ancak: *dağ);* An. Tef. *ta:g*

Y. Uyg. *ta:ğ* Beh. Had. *da:g-a*

Nij. *ta:u*

da:ğıl- < "dağıl-" Kars ili Terekeme ağzında karşımıza çıkar. Afyon ve yöresinde *da:ğıt-* şekli de tespit edilmiştir. (KİA/ABE, 58; ADÜM I/AC, 55). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *da:ğa-*(dağıl-), *da:ğat-*(dağıt-); A.T. *ta:gı-*

Hlç. *ta:^{a}qul-* (dağıt-), *ta:^{a}qut*(dağıt-); An. Tef. *ta:gıl-*

e:ğ- < "eğ-, bük-" Kelimenin türevleri olan "*e:ğri, e:ğil-, e:ğlen-, e:ğleş-*" şekilleri de uzun ünlülü olarak karşımıza çıkar. Bu uzunluklar Ankara, Tokat, Ordu, Niğde, Yozgat yörelerinde tespit edilmiştir. (OAAD/AC, 31, 168, 204; STİAT/AC, 154, 171; KİAT/AC, 37, 55). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:

Trkm. *eg* A. T. *e:g-*

Yak. *ieh-<*e:ğ-)*

1. 23. Anadolu ağızlarında gerek çağırma ünlemlerinde gerekse yansıma ve taklit kelimelerde Eski Türkçede olduğu gibi birincil uzun ünlüye sahip birçok kelime vardır. Yalnız bu uzunluklarda rol oynayan asıl unsur vurgu ve taklit edilen sesin uzunluk açısından niteliğidir. Bu uzunluklar genelde Anadolu ağızlarında sistematik bir şekilde kullanılsa bile, bazen bölgelere ve yörelere has durumlar da ortaya çıkabilmektedir. Biz CAFEROĞLU'nun derlemelerinden tespit ettiğimiz örnekleri burada veriyoruz. Anadolu'da kullanılan, bu gruba dahil, bütün uzun ünlülü kelimeleri derlemek ayrı bir araştırma konusu olup, makalemizin boyutlarını aşmaktadır. Bu nedenle konuya birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Örneklerimizi kısaca şu şekilde gösterebiliriz.

a:h (KİAT/AC, 22; GİAT/AC, 189)

e:h (KİAT/AC, 64, 93)

e:y (GİAT/AC, 9, 31, 135, 139)

eyva:h (GİAT/AC, 136)

ha: (GİAT/AC, 12)

ha:y (GİAT/AC, 197)

ha:ydi (GİAT/AC, 146; STİAT/AC, 19)

he: (GİAT/AC, 77)

he:y (GİAT/AC, 8, 77, 222; KİAT/AC, 35, 116)

o:f (KİAT/AC, 13)

ula:n (GİAT/AC, 77)

va:y (KİAT/AC, 75; GİAT/AC, 9, 27, 247,

ya:hu (KİAT/AC, 58, 77)

cu: cu: cu: Tavukları çağırmak için kullanılır. (DİAT/AC, 216)

o:ha Öküzü durdurmak için kullanılır. (DİAT/AC, 216)

gı:t Karga sesi (Malatya/GİAT/AC, 65)

1.24. Birincil uzun ünlülerin yanında, bu konu üzerine yapılan çalışmalarda, bazen birincil olmayan uzunluklar da, birincil uzun ünlü olarak verilmiştir. Ayrıca gerek derlenen metinleri ve çalışmaları taramalarımız sırasında, gerekse anket ve soruşturmalarımız esnasında örneğine az rastladığımız bazı uzunluklar var ki, örneklerin kısıtlılığı nedeniyle bunları burada zikretmek gereğini duyduk. Bu kelimeler, birincil uzun ünlü olmasına karşın, örneklerin azlığı nedeniyle ağızlarda kullanılan şekillerin ikincil uzun ünlü olma ihtimali vardır. İşte bu noktada Anadolu ağızları üzerine yapılan çalışmaların kısıtlı oluşu, bu örneklerin yaygın mı, yoksa istisna kabilinden mi olduğu hususunda bizi şüpheye düşürdü. Anadolu ağızları üzerine yapılacak olan her araştırma ve derlemeyle değişebilecek olan bu listeye, bu gibi örnekleri de, daha sonraki

araştırmacılara yardımı olur düşüncesiyle buraya eklemeyi gerekli gördük. Yine karşılaştığımız sorunlardan birisi de, çeşitli Türkologlar arasındaki uzun ünlülü kelimeleri belirleme noktasındaki ihtilaflardır. Biz araştırmamızda T.TEKİN'in çalışmasını esas aldık. Ancak diğer Türkologların uzun ünlülü okuduğu kelimeleri de terddütlerimizi belirterek burada zikretmeyi uygun gördük.

1.24.1. Bu kısımda, Ana Türkçede birincil uzun ünlü taşıyan, ancak ağızlarda örneğine çok az rastlanan kelimeler konulmuştur. Örneği çok az olan bu kelimeler gerek kişisel söyleyiş, gerekse konuşma esnasındaki vurgu ve tonlamaya bağlı olarak uzun telaffuz edilebilirler. Kelimenin etimolojisi birincil uzun ünlülü olsa da halihazırdaki ağızlarda hala uzun ünlülü olduğunu iddia etmek için biraz daha sistemli kullanımların karşımıza çıkması gerekmektedir. Bu kelimlerin yapılan çalışmalar doğrultusunda örnekleri arttıkça yukarıdaki birincil uzun ünlüler listesine konulabilir. Nitekim bu konuda daha önce yaptığımız çalışmada bu kısımda olan bazı kelimeler, yeni çalışmalar incelenip sistemli kullanımları tespit edildiğinde yukarıdaki listeye dahil edildi.

a:l < "al, kırmızı" İzmir ve yöresinde tespit edilmiştir. Bu kelime daha çok "al kan" deyimi içerisinde uzunluğunu korumaktadır. (ADÜM I/AC, 87). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu:Trkm. *a:l, A*.T. *a:l,* Yak. *a:lay.* Kelime birincil uzun ünlülü olmasına rağmen, elimizde bu kelimenin Anadolu Ağızlarında sistemli bir şekilde kullanıldığını gösterecek derecede malzeme mevcut değildir. Bu sebeple kelimeye Anadolu ağızları çerçevesinde birincil uzun ünlülü demekte tereddüt ediyoruz.

alt < "alt" Güney Batı Anadolu'da ve Silifke yöresinde "*a:lt*" şeklinde tespit edilmiştir. (GBAA/ZK, 20; ONT, 261). Ayrıca aynı kelime Afyon ve Kayseri ağızlarında da uzun ünlülü tespit edilmiştir (YILMAZ 2006; ŞAHİN 1999; EKİNCİ 1993). TUNA bu kelimeyi Brahmi metinlerinde "*a:lt*" şeklinde okumuşsa da, T.TEKİN, Brahmi metinlerindeki uzun ünlüleri verirken bu kelimeyi listeye koymamıştır (TT, 94-95). Yine CLAUSON da bu kelimedeki /a/ fonemini kısa ünlülü olarak okumuştur (CLAUSON, 1972;130). Bu durum göz önüne alındığında /a/ foneminin birincil uzun ünlü olup olmaması konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

be:ğ < "bey" Niğde, Sivas ve yöresinde tespit edilmiştir. (OAAD/AC, 224; STİAT/AC, 40). Kelimenin eski ve yeni

Türk şive ve lehçelerindeki durumu: A.T. *be:g,* Uyg. *pä:g,* DLT *be:g, bi:g,* Br. *pä:g* şeklindedir. Kelime birincil uzun ünlüdür. Ancak Anadolu ağızları için bu sözü söyleyebilecek yeterli malzeme şimdilik elimizde mevcut değildir. Ayrıca ağızlarda kelimeye "*be:*" şekline de çok sık rastlanır.

1.24.2. Bu kısımda ise, taranan ve incelenen çalışmalarda uzun tespit edilmiş veya uzun ünlüler listesinde gösterilmiştir. Ancak etimolojik olarak uzun ünlü taşımayan bu kelimeler, farklı sebeplere bağlı olarak uzun ünlü taşımaktadırlar. Dolayısıyla aşağıda verilen kelimelerdeki uzunluklar birincil uzun ünlü olmayıp, kelime bünyesindeki uzunluklar ikincil (arizi) uzunluklardır.

altı < "altı, sayı" TUNA bu kelimeyi Silifke ve yöresinde "*a:ltı:*" şeklinde, /a/ ve /ı/ fonemlerini uzun ünlü olarak tespit etmiştir. Ancak kelimenin ET'de sadece /ı/ fonemi birincil uzun ünlüdür (CLAUSON, 1972;130). Ayrıca T.TEKİN, bu kelimeyi birincil uzun ünlülü kelimeler listesine koymamıştır. Bu sebeple bu kelimenin son hecesi birincil uzun ünlü olarak kabul edilebilir. Ancak birinci hece için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir.

altın; altun < "altın" Afyon, Denizli, Akçakoca ve Kayseri yörelerinde "*a:ltın, a:ltun*" olarak tespit edilmiştir. (BAA/ZK, 125; ONT, 261; ŞENYİĞİT 2006; YILMAZ 2006; ÖRNEKKOL 2006; DİNAR 2006; DOĞAN 1991). TUNA, kelimenin Türk lehçe ve şivelerinde, Kt. *a:ltu:n,* Br. *a:ltun,* şekillerinin bulunduğundan bahseder. Ancak T.TEKİN, Brahmi metinlerindeki uzunlukları verdiği listeye bu kelimeyi almamıştır (TT, 94). CLAUSON ise kelimenin ikinci hecesindeki /ı/ fonemini uzun, birinci hecedeki /a/ fonemini ise kısa okumuştur (CLAUSON, 1972;131).

a:rd/a:rt < "arka, sırt" Afyon yöresinde bu kelime uzun ünlülü olarak tespit edilmiştir (ŞENYİĞİT 2006; YILMAZ 2006; ÖRNEKKOL 2006; DİNAR 2006). Clauson'da kelime kısa ünlülüdür (1972:200). TEKİN ise çeşitli lehçelerde uzun ünlülü olarak gösterse de Ana Türkçe'deki uzunluklara dahil etmemiştir. Bu sebeple kelimedeki uzun ünlü birincil değildir. Trkm. *a:rt,* Yak. *a:rtık, a:ttık*, Karag. *a:rta.*

arpa < "arpa" Muğla yöresinde "*a:rpa*" şeklinde tespit edilmiştir (ERSOY 2001). Fakat kelime ET döneminde kısa ünlülüdür (CLAUSON 1972;198, TEKİN 1995).

artık < "artık" Afyon yöresinde "*a:rtık*" tespit edilmiştir (YILMAZ 2006). Ancak kelime ET döneminde kısadır (CLAUSON 2006:204, TEKİN 1995).

a:s- < "as-" Kelime Afyon ağzında "*a:sıldı*" şekliyle tespit edilmiştir (ŞENYİĞİT 2006). Ancak CLAUSON bu kelimenin Eski Türkçe döneminde kısa veya uzun ünlülü olup olmadığı hususunda kararsızdır. (CLAUSON 1972:240). Ayrıca TEKİN'in Ana Türkçe birincil uzun ünlüleri için verdiği listede de bu kelimeye rastalnılmamıştır. Dolayısıyla keelimedeki uzun ünlü ikincil uzunluktur.

a:t- < "at-" Bartın, Kars, Batı Anadolu, Afyon, Keban, Baskil ve Ağın yörelerinde tespit edilen kelime oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. (KBAY/AB, 28; KİA/ABE, 58; BYA/ZK, 11; ONT, 261; YILMAZ 2006; ÖRNEKKOL 2006; DİNAR 2006). Ancak "*at-*" kelimesi eski Türkçe döneminde uzun ünlüye sahip değildir. Bu sebeple kelimeyi birincil uzun ünlü saymak mümkün değildir. Bunun yanında hemen şunu belirtmek gerekir ki, eski Türkçe döneminde ve bugünkü Türkmencede ve Yakutçada "*adım atmak*" anlamında kullanılan bir "*at-*" fiili söz konusudur. Bu fiil birincil uzun ünlülüdür (Trkm. *a:t-,* A.T. *a:t-,* Yak. *ı:t-*). Ancak bu kelimenin "*fırlatmak, bir yerden başka yöne doğru atmak*" anlamındaki "*at-*" fiili ile ilgisi büyük bir ihtimalle yoktur. Aynı durum "*baş*" kelimesi için de geçerlidir (bk. baş).

avcı < "avcı" Afyon yöresinde "*a:vcı*" olarak tespit edilmiştir (ŞENYİĞİT 2006). Kelime CLAUSON'da "*a:vçı*" şeklinde uzun ünlülü olarak kaydedilmiştir (1972;6). TEKİN, kelimenin Orta Türkçe döneminde de uzun olduğunu gösterir "*a:w, a:wlan-*" (1995:100). Fakat TEKİN, aynı kelimenin Ana Türkçede uzun ünlüler listesine almamıştır. Dolayısıyla kelimedeki uzun ünlünün birincil olup olmadığı noktasında ikna edici bir bilgiye sahip değiliz.

ayrı/ayrıl- < "ayrıl-" Afyon ağzında "*a:yrılmadı*" (ŞENYİĞİT 2006; ÖRNEKKOL 2006), "*a:yrı*" (YILMAZ 2006; DİNAR 2006) şekillerinde uzun ünlülü olarak tespit edilmiştir. Fakat ET. döneminde kelime kısa ünlülüdür (CLAUSON 1972:64). Dolayısıyla kelimedeki uzunluk ikincildir.

bak- < "bak-" Bartın ve yöresi ağızlarında "*ba:k*-" şeklinde /a/ fonemi uzun ünlüyle tespit edilmiştir (BYA/ZK, 11). KORKMAZ bu kelimeyi birincil uzun ünlü olarak kabul etmiştir. Ayrıca Afyon ağzında da uzun ünlüyle tespit edilmiştir (YILMAZ 2006). Ancak T.TEKİN, /a/ foneminin kısa olduğunu söyler (TT, 1997; 147). Yine ET'de kelime normal uzunluktadır. Bu sebeple, bu kelimedeki /a/ fonemi birincil uzun ünlü değildir.

barınah < "barınak" Kars ili Terekeme ağzında "*ba:rınah*" olarak tespit edilmiştir (KİA/ABE, 58). Ancak kelimenin kökü olan *bar-/var-* normal uzunluktaki /a/ fonemine sahiptir. Bu sebeple bu kelime de birincil uzun ünlüye sahip değildir. (Kelimenin etimolojisi için bk. Ş.TEKİN, 2001;95)

bas- < "bas-" Kars ili Terekeme ağzında ve Konya'da tespit edilen bu kelime, ET'de uzun /a/ ünlüsüne sahip değildir (KİA/ABE, 58; ADÜM I/AC, 95). Bu kelimedeki /a/ fonemi ikincil uzun ünlüdür.

baş < "baş" Bu kelimeyi TUNA, Silifke ve yöresinde *ba:ş* şeklinde uzun ünlülü olarak tespit etmiş ve bunu ET (eski Türkçe)'deki gibi birincil uzun ünlü olarak kayda geçirmiştir (ONT, 261). Kayseri ağzında "onba:şı" örneğinde karşımıza çıkar (ELGÜN 1993). Hakikaten *baş* kelimesindeki /a/ fonemi uzun söylenebilir. Nitekim Sivas yöresindeki derlemelerde, Afyon'da "ba:şlıK", Çukurova ve yapmış olduğumuz anketlerde de bu fonem bazen uzun telaffuz edilmektedir. (STİAT/AC, 110; YILMAZ 2006; YILDIRIM 1999). Özellikle bu uzunluk "*ba:ş üstüne*" kalıp ifadesinde belirgindir. TUNA'nın tespit ettiği örnek de "*ba:ş üstüne*" kalıp ifadesidir. Ancak bu, vurgu sonucu olabilir. Nitekim BANGUOĞLU'da aynı görüştedir (BANGUOĞLU, 1959). TUNA, bu kelimenin eski Türk şivelerindeki uzun şekillerini gösterse de, Talat TEKİN bu kelimenin yanlış okunduğu ve birincil uzun ünlüye sahip olmadığı görüşündedir (TT, 88). Bu sebeple ET'de birincil uzun ünlü taşımayan bu kelimedeki /a/ fonemi daha sonra vurgu ve ahenk neticesinde özellikle kalıp ifadelerde uzun söylenmiş olabilir. Yine aynı kelimenin türevi olan *ba:şla-* kelimesinde de görülen uzunluk birincil uzunluk değildir. Nitekim TUNA bu kelimenin Türkmencede birincil uzun ünlüye sahip olduğunu söyler (ONT, 261). Ancak Türkmencede, bu kelimedeki /a/ fonemi normal uzunluktadır (T.TEKİN, 1995b, 49-51). Yine eski Türkçede ve Türkmencede kullanılan "*yara, çıban, çıban başı*" anlamındaki, birincil uzun ünlülü olan "*ba:ş*" kelimesi ile karıştırılmamalıdır. Bu kelimeler birbirine benzemekle beraber ayrı kökten gelen farklı kelimelerdir.

bayıl- < "bayıl-" Kars ili Terekeme ağzında, Çukurova ağzında "*ba:yıl-*" şeklinde tespit edilen bu kelime (KİA/AC, 58; YILDIRIM 1999), ET'de birincil uzun ünlüye sahip değildir. Bu sebeple, kelimedeki /a/ fonemi ikincil bir uzunluktur.

ben < "ben" Zonguldak, Bartın, Karabük, Kars, Trabzon, Aydın, Denizli, Afyon, Isparta, Manisa, Balıkesir, Gaziantep ağızlarında "*be:n*" şeklinde tespit edilmiştir. Oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir. (ZBY/MEE, 22; ADÜM I/AC, 6, 22 72, 79; DİAT/AC, 61; KİAT/AC, 167, 219, 244; GİAT/AC, 246; BAA/ZK 125; ONT, 262; KİA/ABE, 58; ŞAHİN 1999). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu Osman Nedim TUNA uzun ünlülü olarak vermiştir. Ancak "ben" kelimesi birçok kaynakta normal uzunlukta ünlüyle geçmektedir. Kelime Anadolu ağızlarında oldukça yaygın ve bazı bölgelerde sistemli bir şekilde uzun ünlüyle telaffuz edilmektedir. TUNA'nın verdiği örnekler şunlardır: Br., Kt., Koyb. *me:n.* Ancak T.TEKİN, bu kelimeyi birincil uzun ünlüler ile ilgili herhangi bir listeye almadığı gibi, kelime CLAUSON'da da kısa ünlülü olarak verilmiştir (T.TEKİN, 1995; CLAUSON, 1972;346).

beniz/benze-[19] < "beniz/benze-" ET'de, birinci hecede, normal uzunluktaki /e/ ünlüsüne sahip olan kelime (CLAUSON, 1972;352-353), Bartın ve yöresinde, Kırşehirde "*be:nze-*", Malatya yöresinde "*be:niz*", Yozgat ve yöresinde "*be:nzer*" olarak tespit edilmiştir (GİAT/AC, 7; BYA/ZK, 11; OAAD/AC, 126, 151). Bu sebeple birinci hecedeki /e/ fonemi ikincil uzunluktur.

biz < "biz" Bartın ve yöresinde tespit edilen kelime birincil uzun ünlüye sahip değildir (BYA/ZK, 11). Çünkü ET'de ve diğer lehçe ve şivelerde kelimedeki /i/ fonemi normal uzunluktadır (CLAUSON, 1972;388). Bu sebeple bu kelimedeki /i/ fonemi ikincil uzunluktur.

boya < "boya" Bünyan ve yöresi ağzılarında "*bo:yalı*" şeklinde tespit edilmiştir (DOĞAN 1991). Ancak ET'de kelimenin ikinci hecesi birincil uzun ünlüdür: "*boya:*", "*bodu*" (CLAUSON 1972:300)

[19] Burada belirtmemiz gereken bir de şu husus vardır: Fonetik içıdan bir ünlüyü takip eden ünsüz bir kontinuant (yani, patlayıcı olmayan sesli bir ünsüz) veya bir ünsüz grubu olursa birçok ağızda sözkonusu kontinuant hafif bir telaffuz şekli alır ve dolayısıyla önündeki ünlü uzamaya meyilli olur. Bu *gö:vde, be:nze-, ö:lç-, ö:rdek, ta:rt-* gibi sözcüklerde daha seyrek olarak görülen uzunlukların sebebi olabilir. Yine geniz n(ñ)'sinden önceki önceki ünlü de, geniz n(ñ)'sinin hafif telaffuzundan dolayı uzadığı düşünülebilir. *be:ñiz, de:ñiz* gibi.

börek/çörek < "börek/çörek" Antalyada "*çö:reg*", Çanakkale'de "*bö:reg*" şeklinde tespit edilmişlerdir (AAS/LK, 151). Aynı kelime Afyon ve Kayseri ağzında da uzun ünlülü tespit edilmiştir (YILMAZ 2006; DİNAR 2006; TEKİN 1994). Bu iki kelimenin ET'deki şekillerini bilemediğimiz ve etimolojisi hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadığımız için kelimede birincil uzun ünlü olup olmadığı hakkında kesin bir şey söyleyemiyoruz. Kelimelerin birincil uzun ünlülü olduğunu kesinlikle söyleyebilmemiz için eski şekillerini bilmemiz ve karşılaştırma yapabilme olanağımızın olması gerekmektedir.

büyük < "büyük" Ordu ve Sivas ağzında "*bö:yük*" şeklinde tespit edilen kelime (KİAT/AC, 31; STİAT/AC, 128), ET döneminde birincil uzun ünlüye sahip değildir. Bu kelimedeki /ö/ fonemi ikincil uzunluktur.

çal-/çalın- < "çalın-" Kars ili Terekeme ağzında *ça:lın-* şeklinde, Çukurova ağzında "*ça:l-*" şeklinde tespit edilen bu kelimede /a/ fonemi birincil uzun ünlü değildir (KİA/ABE, 58). Kayseri-Bünyan ağzında "*ça:lar"* şekliyle tespit edilmiştir (DOĞAN 1991). ET'de de bu kelime uzun ünlülü değildir. (bk. CLAUSON, 1972;421). Ancak benzemek anlamındaki "*çal-*" ET'de CLAUSON'a göre uzun ünlülüdür (1972:417).

çalış- < "çalış-" Yine Kars ili Terekeme ağzında "*ça:lış-*" şeklinde tespit edilen bu kelimede /a/ fonemi birincil uzun ünlü değildir (KİA/ABE, 58). CLAUSON'da (1972;421) da bu kelimedeki /a/ fonemi normal uzunluktadır. Ancak bir yerde (XIII. yy. Kıpçakçada) *ça:lış-* olarak geçer. Ancak bu /a/ foneminin birincil uzun ünlü olmasını kanıtlamaya yeterli bir veri değildir.

çek- < "çek-" Kars ili ağzında "*çe:k-*" şeklinde bir örnekte tespit edilen kelime yaygın bir kullanıma sahip değildir (DİAT/AC, 150). ET'de kelimedeki /e/ fonemi normal uzunluğa sahip bir ünlüdür (CLAUSON, 1972;413).

ço:h(k/ğ) < "çok" Zonguldak, Bartın, Sivas, Karaman, Kayseri ve Erzurum ağızlarında tespit edilmiştir. (EİA/EG, 83; ZBY/MEE, 22; STİAT/AC, 97, 131, 132, 137; KORAŞ 1992; DOĞAN 1991; EKİNCİ 1993; YELOK 1999). CLAUSON, bu kelimeyi uzun ünlülü olarak okumuştur (CLAUSON, 1972;405). Kelime Azeri Türkçesinde *ço:h* şeklindedir. Ancak T.TEKİN kelimeyi A.T.'deki birincil uzun ünlüler arasında vermemiştir (T.TEKİN, 1995a, 171-186).

değ- < "değ-, er-" ET'de "*teg-*" olarak geçen kelimede, birincil uzun ünlü yoktur (CLAUSON, 1972;476).

Kelime Yozgat ve Tokat yörelerinde "*de:ğ-*" olarak tespit edilmiştir. Yaygın bir kullanıma sahip değildir. (OAAD/AC, 173; STİAT/AC, 191)

değdir- < "değdir-, dokundur-" Ordu ve yöresinde "*de:zdür-*" şeklinde tespit edilen kelime yaygın bir kullanıma sahip değildir (KİAT/AC, 23). Kelimenin ET'deki şekli olan "*teg-*" fiilinde de /e/ fonemi normal uzunluktadır (CLAUSON, 1972;476).

del- < "del-, içine işle-, oy-" ET'de "*tel-*" olarak geçen kelimede birincil uzun ünlü yoktur (CLAUSON, 1972;490). Kars ili Terekeme ağzında "*de:l-*" olarak tespit edilen kelimedeki /e/ fonemi ikincil uzunluktur (KİA/ABE, 58).

deniz < "deniz" Kars ili Terekeme ağzında "*de:niz*" olarak tespit edilen bu kelimede de birincil uzunluk yoktur (KİA/ABE, 58). Kelimenin ET'deki şekli "*teñiz*" olup, normal uzunlukta bir /e/ fonemine sahiptir (CLAUSON, 1972;527).

densiz < "densiz" Bu kelime Malatya yöresinde "*de:nsiz*" şeklinde tespit edilmiş olup yaygın bir kullanıma sahip değildir (GİAT/AC, 11). Kelimedeki /e/ fonemi ikincil uzun ünlüdür.

derin < "derin" ET'de kelime birincil ünlüye sahip değildir. Kelime Kars ili Terekeme ağzında "*de:rin*" olarak tespit edilmiştir (KİA/ABE, 58). Ancak buradaki /e/ fonemi de ikincil bir uzunluğa sahip ünlüdür.

doğ- < "doğ-" Ordu ve yöresinde tespit edilen "*do:ğ-*" kelimesi, sistemli ve yaygın olarak kullanılmaz (KİAT/AC, 34). Ayrıca kelimenin ET şekli de birincil uzun ünlüye sahip değildir (CLAUSON, 1972;465). Anadolu ağızlarında daha çok "*do:-*" şeklinde "-ğ-" ünsüzünün erimesiyle /o/ fonemi uzamıştır. Bu kelime de bir örnekseme (analoji) tesiriyle böyle telaffuz edilmiş olabilir.

doğru < "doğru" Malatya, Keban, Baskil ve Ağın yöresinde, "*do:ğru*" şeklinde sistemli olarak karşımıza çıkar (GİAT/AC, 12; KBAY/AB, 28). Ancak birinci hecedeki /o/ fonemi ET'de birincil değildir. ET'de çoğunlukla ikinci hecedeki /u/ fonemi uzun ünlüye sahiptir (CLAUSON, 1972;473-474). Yine "doğ-" kelimesinde olduğu gibi "*do:ru*" şeklinden bir örnekseme olabilir.

dö:v- < "döv-" Kelime, Anadolu ağızlarında işteşlik ekiyle beraber "*dö:yuş-, dö:ğüş-"* şekillerinde de geçer. Erzurum, Kayseri ve Ordu ağızlarında tespit edilmiştir. (EİA/EG, 84;

OAAD/AC, 70; KİAT/AC, 37, 42, 75). CLAUSON da kelimeyi uzun ünlülü olarak okumuştur (CLAUSON, 1972;477). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerinde E.T. *tö:g-(d-*), DLT *tö:g-,* Hak. tö:g- şekillerine rastlanır. Ancak T.TEKİN kelimeyi A.T.'de birincil uzun ünlülü olarak kabul etmez (T.TEKİN, 1995a, 171-186).

erik < "erik" Kars ili Terekeme ağzında "*e:rig*" olarak tespit edilen kelimedeki /e/ fonemi normal uzunlukta bir ünlüdür (KİA/ABE, 58). Kelime ET döneminde de normal uzunlukta bir /e/ fonemiyle karşımıza çıkar (CLAUSON, 1972; 222).

e:v < "ev" Batı Anadolu, Afyon ve Kars Terekeme ağızlarında tespit edilmiştir. (BAA/ZK 126; ONT, 262; KİA/ABE, 58; ÖZKAN 2001). Kelimenin "*e:vlen-*" şekli Erzurum ağzında tespit edilmiştir (EİA/EG, 84). CLAUSON, kelimenin ET döneminde birincil uzun ünlülü olduğu görüşündedir (CLAUSON, 1972;3-4). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerinde E.T. *e:v,* DLT *i:w* şekillerine rastlanır. Ancak bu kelime T.TEKİN'de yoktur (T.TEKİN, 1995a, 171-186). Bu sebeple kelimeye birincil uzun ünlü demekte tereddüt ediyoruz.

gaç- < "kaç-" Çukurova ve Muğla yöresinde "*ga:ç-*" şeklinde tespit edilmiştir (YILDIRIM 1999; ERSOY 2001). Fakat kelime ET döneminde kısa ünlülüdür (CLAUSON 1972;589, TEKİN 1995).

gap- < "kap-" Çukurova yöresinde "*ga:pış-*" şeklinde tespit edilmiştir (YILDIRIM 1999). Fakat kelime ET döneminde kısa ünlülüdür (CLAUSON 1972;580, TEKİN 1995).

garşı < "karşı" Niğde yöresinde "*ga:rşı*" şeklinde tespit edilmiştir (YILDIRIM 1999). Fakat kelimenin ET döneminde uzun ünlüsü birinci hecede değil, ikinci hecededir "*karşı:*" (CLAUSON 1972;664).

ge:l- < "gel-" Batı Anadolu, Manisa, Isparta, Bartın, Malatya, Kars, İzmit, Taşköprü, Ova, Balören ağızlarında tespit edilmiştir. Yaygın bir kullanım alanına sahiptir. (ONT, 262; KİA/ABE, 59; MİA/CG, 46; BYA/ZK, 11; AAS/LK, 157; DİAT/AC, 150; ADÜM I/AC, 22, 73; ŞENYİĞİT 2006; ÖZKAN 2001; YILMAZ 2006; DİNAR 2006; ATMACA 2005). TUNA, bu kelimeyi her ne kadar birincil uzun ünlülü olarak okuduysa da (ONT, 262), T.TEKİN, bu okumanın yanlış olduğu görüşündedir (TT, 89). Yine CLAUSON da kelimeyi kısa ünlülü olarak okumuştur (CLAUSON, 1972;715). Bu neticeler ışığında, kelimeyi birincil ünlülü saymak oldukça güçtür.

ge:lin < "gelin" Kars, İzmir, Menemen ağızlarında tespit edilmiştir. (ONT, 262; AAS/LK, 151; KİA/ABE, 59). Ancak, kelimenin ET'de kısa ünlülü olması, birinci hecedeki /e/ foneminin ikincil olduğunu kanıtlamaktadır (CLAUSON, 1972;719)

gemi < "gemi" Kars ili Terekeme ağzında "*ge:mi*" olarak tespit edilmiştir (KİA/ABE, 59). Bu kelimedeki /e/ fonemi ikincil bir uzunluktur. Kelime ET'de "*gemi:*" şeklinde olup, ikinci hecedeki /i/ fonemi birincil uzun ünlüdür (CLAUSON, 1972;721).

ge:ri < "geri" Kars ili Terekeme ağzında sistemli olarak ve Trabzon ve Karaman ağzında karşımıza çıkar (KİA/ABE, 58; KİAT/AC, 182; KORAŞ 1992). CLAUSON'da madde başı uzun ünlüyle *ke:rü* şeklinde geçer. Yine aynı eserde bu kelimenin bazen uzun olarak *ge:ru* şeklinde söylendiğini belirtilir (CLAUSON, 1972;736-737). Kelime bilinmeyen bir kök olan **kö:-* kökünden geliyor olabilir. E.T. *ke:rü,* DLT *ke:rü* şekillerine rastlanan kelime T.TEKİN'de yoktur (TEKİN, 1995a, 171-186). Bu sebeple kelimeye birincil uzun ünlülü demekte tereddüt ediyoruz.

gerin- < "gerin-" İzmir Menemen ağzında karşımıza çıkan kelime, "*ge:rin-*" şeklinde tespit edilmiştir (AAS/LK, 151). Ancak kelime ET'de birincil uzun ünlüye sahip değildir (CLAUSON, 1972; 735). Bu sebeple kelimedeki /e/ fonemi ikincil bir uzunluktur.

getir- < "getir-" Kelime Kars ili Terekeme ağzında "*ge:tir-*" şeklinde, Sivas-Divriği ağzında "*ge:diy, ge:tdim, ge:tmişler*" şekillerinde tespit edilmiştir (KİA/ABE, 59). Ancak bu kelimedeki /e/ foneminin birincil uzun ünlü olması mümkün değildir. Çünkü kelimenin ET'deki şekli "*keltür-*"tir. Burada bir /l/ foneminin düşmesi söz konusudur. Anadolu ağızlarında ünlü veya ünsüz düşmesi sonucu birçok kelimede ikincil uzun ünlü oluşmuştur. Yalnız bu kelimede /l/ foneminin düşmesi sonucu uzayan /e/ ünlüsü, daha sonra kısalarak normal uzunluğa dönüşmüştür. (*keltür->*ge:tür->getir-*)

giy- < "giy-" Kelime Yozgat ve Giresun yöreleri ağızlarında "*ge:y-*" şeklinde tespit edilmiştir (OAAD/AC, 142; KİAT/AC, 115). Kelime ET döneminde ve DLT'de "*ke:d-*", kuzeydoğu grubu lehçelerinde "*ki:-*" şeklindedir. Kelime Anadolu ağızlarında yaygın ve sistemli bir şekilde kullanılmamaktadır. Bu sebeple kelimeyi elimizdeki malzemeyle birincil uzun ünlü saymak mümkün değildir.

gör- < "gör-" Batı Anadolu ağızlarında "*gö:r-*" şeklinde karşımıza çıkan kelime hakkındaki görüşler de ihtilaflıdır. KARAHAN, KORKMAZ ve TUNA bu kelimeyi birincil uzun ünlü

olarak kabul ederler (AAS/LK, 151; BAA/ZK, 126; ONT, 262). Ancak T.TEKİN bu kelimeyi birincil uzun ünlülü olmadığını iddia ederken (TT, 87), CLAUSON da kelimeyi uzun ünlülü olarak okumaz. Ancak bir iki örnekte "*gö:r-, kö:r-*" şeklinde gösterir (CLAUSON, 1972;736). Bu sebeple bu kelimedeki /ö/ fonemi üzerine kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir.

gövde < "gövde" Gaziantep ağzında "*gö:yde*" olarak geçen kelime, yaygın ve sistemli bir kullanıma sahip değildir (GİAT/AC, 203). Kelimenin ET'deki şekli kısa ünlülüdür (CLAUSON, 1972;688). Bu sebeple kelimedeki /ö/ fonemi ikincil uzunluktur. (ayrıca bk. Dipnot: 33).

gözle- < "gözle-" Kelime Muğla ağzında "*gö:zle-*" şeklinde tespit edilmiştir (AAS/LK, 151). Yine Batı Anadolu ağızlarında kelimenin "*gö:zlet-*" şekline de rastlarız (BAA/ZK, 126; ONT, 262). Ancak kelime üzerine farklı okumalar mevcuttur. TUNA, kelimenin ET'de birincil uzun ünlülü olduğunu iddia ederken (ONT, 262), T.TEKİN, bu kelimeyi birincil uzun ünlülü olarak değerlendirmez (T.TEKİN, 1995a). Bu sebeple kelimedeki /ö/ fonemini birincil uzun ünlü saymakta tereddüt ediyoruz.

güzel < "güzel" Kütahya ve yöresinde "*gö:zel*" olarak tespit edilmiştir (AAS/LK, 151; KYA/TG, 26). Ancak ET döneminde kelime birincil uzun ünlüye sahip değildir.

işit- < "işit-" Kelime Malatya ve yöresinde "*e:şit-*" şeklinde tespit edilmiştir (GİAT/AC, 16). Kelime ET döneminde birincil uzun ünlüye sahip değildir (CLAUSON, 1972;257-258). Bu sebeple kelimedeki /e/ fonemi ikincil uzun ünlüdür.

kaç- < "kaç-" Kars ili Terekeme ağzında "*ga:ş-*" şeklinde tespit edilmiştir (KİA/ABE, 59). ET'de /a/ fonemi normal uzunlukta bir ünlüdür (CLAUSON, 1972;589-590). Bu sebeple "*ga:ş-*" kelimesindeki /a/ fonemi ikincil uzunluktur.

kak- < "kak-, it-" Kars Terekeme ağzında "*ga:h-*" olarak tespit edilmiştir (DİAT/AC, 37). Kelime diğer Türk lehçe ve şivelerinde kısa /a/ fonemine sahiptir (CLAUSON, 1972;609). Bu sebeple kelimedeki /a/ fonemi ikincil uzun ünlü grubuna girer.

kayır- < "kayır-" Kars ili Terekeme ağzında "*ga:yır-, ga:yıd-*" şekillerinde tespit edilmiştir (KİA/ABE, 59). Ancak bu kelimelerdeki /a/ fonemi, ET'de normal uzunlukta olup, burada ikincil uzunluktur.

kendi < "kendi" Kelime Ordu ve Sivas yöresinde "*ge:ndi*"; Burdur, Isparta, Afyon, Manisa, Balıkesir illeri ağzında "*kä:ndi*"; VE Trabzon Çepni ağzında "*gendi:*" şeklinde tespit edilmiştir (KİAT/AC, 20; STİAT/AC, 35; ADÜM I/AC, 6, 7, 21, 42, 62, 120, BB/TA, 80). Ancak ET'de kelimenin ikinci hecesindeki /i/ fonemi birincil uzun ünlüye sahiptir: ET "*ke:ntü:*", "*kentü:*", Uyg. "*kentü:*", Hak. "*kendü:*" DLT "*kendü:*"Kıp. "*kendü:*"; Bud. "*ke:ndü*" (CLAUSON, 1972;728). Bunun yanında bir iki örnekte de birinci hecedeki /e/ foneminin uzunluğu konusunda ET'den bu yana bir kararsızlık söz konusudur. Bu kelimeyi Talat TEKİN birincil uzun ünlüleri verdiği listelerden herhangi birine almamıştır. Bu sebeple /e/ foneminin ikincil olma ihtimali daha kuvvetlidir.

ko:- < "ko-, koy-" Kelime "*go:-; ko:yver-*" şekillerinde karşımıza çıkar. Batı Anadolu, Isparta, Balıkesir, Bartın, Kahraman Maraş, Konya, Rize ve yöresinden tespit edilmiştir. (BYA/ZK, 11; BAA/ZK 126; ONT, 262; GİAT/AC, 147; ADÜM I/AC, 7, 30, 65, 67; KİAT/AC, 274). Bu kelimeyi CLAUSON da uzun ünlülü olarak okumuştur (CLAUSON, 1972;595-596). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu için, Köktürk. *ko:-, ko:d-,* DLT *ko:d-* örnekleri verilebilir. Ancak T.TEKİN'de bu kelime yoktur (T.TEKİN, 1995a, 171-186). Bu sebeple kelime hakkındaki tereddütlerimiz devam etmektedir.

kork- < "kork-" Bu kelime birincil uzun ünlülü olup olmadığı konusunda üzerine tartışılan kelimelerden birisidir. Kelimeyi, KORKMAZ, Bartın ve yöresinde (BYA/ZK, 11), TUNA ise Silifke'de "*go:rk-*" şeklinde tespit etmişlerdir. TUNA, kelimenin ET'de ve kimi Türk lehçe ve şivelerinde birincil uzun ünlüye sahip olduğunu ileri sürer (ONT, 262). Ancak Talat TEKİN, TUNA'nın bu görüşüne katılmayarak, kelimenin ET'de birincil uzun ünlüye sahip olmadığını iddia eder (TT, 87). Yine CLAUSON'da da kelime, birincil uzun ünlüye sahip değildir (CLAUSON, 1972;651).

kov- < "kov-, koğ-" Niğde ve Kahramanmaraş'ta "*go:ğ-*" şeklinde tespit edilmiştir (OAAD/AC, 240; GİAT/AC, 175). CLAUSON, kelimenin hem uzun hem de kısa ünlülü okunabileceği kanaatindedir. Ancak bu konuda kesin bir yargıya varılmamıştır (CLAUSON, 1972;580).

öğren- < "öğren-" Kahramanmaraş ve yöresinde "*ö:ğren-*" şeklinde tespit edilen kelime, yaygın ve sistemli değildir (GİAT/AC, 163). Büyük ihtimalle, kelimenin "*ö:ren-*" şeklinden örnekseme yoluyla uzatılmıştır. Kelimenin ET'deki şekli de kısa ünlülüdür (CLAUSON, 1972;114).

öl- < "öl-" Zonguldak, Bartın ağızlarında "*ö:l-*" şeklinde tespit edilen kelime (ZBY/MEE, 22), ET döneminde normal uzunlukta /ö/ fonemine sahiptir. CLAUSON, DLT'de "*ö:l-*" olarak söylendiğinden bahseder (CLAUSON, 1972;125).

ölç- < "ölç-" Uşak yöresinde "*ö:lç-*" şeklinde tespit edilen kelime (AAS/LK, 151), ET döneminde uzun ünlülü değildir. Bu sebeple kelimedeki /ö/ fonemine şüpheyle bakıyoruz. (ayrıca bk. Dipnot: 33).

ön < "ön" Ordu ve yöresinde "*ön (öy)*" şeklinde tespit edilen kelime (KİAT/AC, 3, 7, 9, 14, 74), ET'de uzun ünlülü değildir (CLAUSON, 1972;167). Bu kelime daha çok /n/ foneminin erimesiyle oluşan "*ö:nünde*" kelimesinden bir örnekseme (analoji) yoluyla uzayan ikincil uzun ünlü olabilir.

ördek < "ördek" Çorum ağzında "*ö:rdek*" olarak tespit edilen kelime, yaygın değildir ve nazım parçasında tespit edilmiştir (ADÜM II/AC, 120-121). ET'de de normal uzunlukta olan /ö/ fonemi (CLAUSON, 1972;205), ahenk sonucu uzayan ikincil bir uzunluk olabilir. (ayrıca bk. Dipnot: 33).

sal- < "Sal-" Kars ili Terekeme ağzında "*sa:l-*" olarak tespit edilmiştir (KİA/ABE, 59). Kelimede, ET'de genellikle normal uzunlukta olan /a/ fonemi, Clauson'da birkaç örnekte uzun olarak tespit edilmiştir. *sa:l-; sa:lmak; sa:l- (bırak-)* (CLAUSON, 1972;824). Bu örneklere rağmen kelimedeki /a/ fonemi ikincil uzun ünlüdür.

sen < "sen" Batı Anadolu'da, Isparta, Sivas, Kahramanmaraş, Gaziantep ve Kars Terekeme ağızlarında "*se:n*" olarak tespit edilmiştir. (BAA/ZK 126; ONT, 262; KİA/ABE, 59; ADÜM/AC, 69; STİAT/AC, 116; GİAT/AC, 159, 245). TUNA, kelimenin birincil uzun ünlülü olduğunu ifade eder (ONT, 262). Ancak T.TEKİN ve CLAUSON kelimeyi uzun ünlülü olarak okumamışlardır (TT, 1995; CLAUSON, 1972; 831-832).

sev- < "sev-" Malatya ili ağızlarında "*sö:v-*" şeklinde tespit edilen kelime (MİA/CG, 46), ET döneminde birincil uzun ünlüye sahip değildir (CLAUSON, 1972;784). Bu sebeple kelimedeki /ö/ veya /e/ foneminin birincil uzun ünlü olması mümkün değildir.

sok- < "sok-" Burdur ve yöresinde "*so:k-*" şeklinde tespit edilen kelime yaygın bir kullanıma sahip değildir (ADÜM/AC, 103). Kelime ET'de birincil uzun ünlülü değildir. Bu

sebeple /o/ fonemi ikincil uzun ünlüdür. T.TEKİN, kelimenin birincil uzun ünlüye sahip olmadığı belirtir (TT, 87).

soyun- < "soyun-" Kars ili Terekeme ağzında tespit edilen kelime "*so:yun-*" olarak tespit edilmiştir (KİA/ABE, 59). Ancak kelime ET'de birincil uzun ünlüye sahip olmadığından, /o/ fonemi ikincil uzun ünlüdür (CLAUSON, 1972; 858).

şaşır- < "şa:şır-" Çukurova yöresinde "*ga:ç-*" şeklinde tespit edilmiştir (YILDIRIM 1999). Fakat kelime ET döneminde kısa ünlülüdür (CLAUSON 1972;868, TEKİN 1995). CLAUSON, kelimenin sa:ş- fiiline dayandığı ve uzun ünlü taşıdığı yönünde de tereddütü vardır (CLAUSON 1972:868).

tapu < "tapu" Afyon yöresinde "*ta:pu*" şekliyle tespit edilmiştir (ÖZKAN 2001). Ancak kelimede ET döneminde birincil uzun ünlü yoktur (CLAUSON 1972:437, TEKİN 1995).

tart- < "tart-" Bartın ve Yöresinde "*da:rt-*" olarak tespit edilen kelimedeki /a/ fonemi birincil uzun ünlü değildir. ET'de normal bir uzunlukta olan /a/ ünlüsü, XIV. yy İbn Muhanna'da "*da:rt-*" olarak kaydedilmiştir. Yine bundan başka "*da:rt-, ta:rt-*" olarak kaydedilen örnekler de vardır (CLAUSON, 1972; 534). (ayrıca bk. Dipnot: 33).

uğraş- < "uğraş-" Elazığ ve yöresinde "*u:ğraş-*" şeklinde tespit edilen kelime, yaygın ve sistemli bir kullanıma sahip değildir (GİAT/AC, 101). E.T. döneminde de normal uzunlukta olan /u/ fonemi (CLAUSON, 1972;92), büyük ihtimalle, kelimenin yaygın şekli olan "*u:raş-*" şeklinden örnekseme yoluyla uzatılmış olabilir.

üç < "üç" Çukurova yöresinde "*ü:ç-*" Antalya yöresinde "*ü:ş*" şeklinde tespit edilmiştir (YILDIRIM 1999; ATMACA 2005). Fakat kelime ET döneminde kısa ünlülüdür (CLAUSON 1972;18, TEKİN 1995).

var- < "var-" Batı Anadolu ağızlarında, Afyon, Antalya, Muğla ağızlarında "*va:r-*" tespit edilmiştir. (BAA/ZK, 126; ONT, 261; ŞENYİĞİT 2006; ÖRNEKKOL 2006; DİNAR 2006; ATMACA 2005; KARADAĞ 2001). TUNA'ya göre kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu, Br. *ba:r-,* Hotan *ba:r-* şeklindedir. Ancak kelime ne T.TEKİN, ne de diğer sözlükçüler tarafından böyle gösterilmiştir. Kelime normal uzunlukta bir /a/ fonemine sahiptir. Görüldüğü gibi kelimenin okunuşu üzerine

çeşitli ihtilaflar mevcuttur. O halde kelimedeki /a/ foneminin birincil olup olmaması konusunda kesin bir yargıya varamıyoruz.

ya:ğlı < "yağlı" Ankara ve Ordu ağzında tespit edilmiştir. Ayrıca Samsun merkez ağzında da bu kelime diğer ünlülere nazaran biraz daha uzun söylenir. (OAAD/AC, 208; KİAT/AC, 25). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu: Trkm. *ya:ğ,* A. T. *ya:g,* Özb. *ya:g,* Br. *ya:g,* Az. *ya:ğ,* DLT *ya:g,* Hlç. *ya:^{a}γ.* Elimizde yeterli derleme ve malzeme olmadığından Anadolu ağızları için şu bir şey söylemekte tereddütlü davranıyoruz.

yak-/yan- < "yak-, yan-" Kelimeler, Sivas ve Erzurum ili ağzında uzun ünlülü olarak tespit edilmiştir (STİAT/AC, 102; DİAT/AC, 183). Birer örnekte tespit edilen kelimeler, yaygın ve sistemli değildirler. CLAUSON'da kelimenin kökü olan "*ya:-*" kelimesi birincil uzun ünlülü olarak kaydedilmesine karşın, yak- ve yan- kelimelerinde herhangi bir uzunluk kaydedilmemiştir. XIV. yy İbn Muhanna'da (Mel.) "*ya:nmak*", yine Kilisli Rıfat kelimeyi "*ya:n-*" olarak okumuştur (CLAUSON, 1972;897). Bu kelimedeki /a/ fonemi üzerine ihtilaflı okuyuşlar mevcuttur. Bu sebeple /a/ foneminin birincil ünlü olup olmadığı hususunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

yap- < "yap-" Bartın ve yöresinde "*ya:p-*" şeklinde tespit edilmiştir. (BYA/ZK, 11). Kelime, eski ve yeni Türk şive ve lehçelerinde ise normal uzunluktadır. Ancak E. Blg. *gyárt (d'a:rt)* ve XIII. yy Kıpçakçada "*ya:p-*" şeklinde kayıtlıdır. Bunlardan başka kelimeye birincil uzun ünlülü olarak rastlamıyoruz (CLAUSON, 1972;870-871). Büyük bir olasılıkla kelimedeki /a/ fonemi normal uzunlukta bir ünlüdür.

yardımcı < "yardımcı" Afyon ağzında "*ya:rdımcı*" olarak tespit edilmiştir (YILMAZ 2006). Ancak kelimenin kökü olan "*yar-*" fiili ET'de uzun ünlüye sahip değildir (CLAUSON 1972:959).

yat- < "yat-" Batı Anadolu Ağızları, Silifke, Bartın, Trabzon ve yöresinde "*ya:t-*" şeklinde tespit edilmiştir. (BAA/ZK, 125, BYA/ZK, 11; ONT, 261; KİAT/AC, 219). Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumunu TUNA, Br. *ya:t-,* DLT *ya:t-,* Özb. *ya:t-* şeklinde verir. Ancak kelimeyi T.TEKİN ve CLAUSON kısa ünlülü okur. CLAUSON, sadece XIII. yy. Kıpçak metinlerinde kelimenin "*ya:t-*" olarak geçtiğini kaydeder (TT, 1995; CLAUSON, 1972;883). Bu veriler ışığında /a/ foneminin ikincil bir uzunluk olduğu kanaatindeyiz.

ye:r/yi:r < "yer" Nevşehir, Tokat, Ordu, Trabzon Of/Çaykara, Afyon, Karaman, Muğla ağızlarında tespit

edilmiştir. (NYA/ZK, 36; KİAT/AC, 48; STİAT/AC, 210; BB/TA, 79; ŞAHİN 1999; KORAŞ 1992; KIRLI 1994). CLAUSON, kelimeyi uzun ünlülü olarak okumuştur. Kelimenin eski ve yeni Türk şive ve lehçelerindeki durumu DLT *i:r, yi:r* şeklindedir. Ancak bu kelime T.TEKİN'de yoktur (T.TEKİN, 1995a, 171-186). Bu sebeple bu kelimeye birincil uzun ünlü demekte tereddüt ediyoruz.

yi:rin- < "yerin-, üzül-, iğren-" Ordu ve özellikle Samsun ağzında belirgin bir şekilde hissedilebilen bir uzunluktur (KİAT/AC, 31). E.T. *ye:r-,* DLT *yi:r-, ye:r-* şekilleri tespit edilmiştir. Ancak T.TEKİN, A.T.'de birincil uzun ünlüler bölümüne kelimeyi almamıştır. Bu sebeple kelimenin birincil olup olmaması konusunda şüphelerimiz vardır.

yorul- < "yorul-" Kars ili Terekeme ağzında "*yo:rul-*" şeklinde tespit edilen kelime (KİA/ABE, 59), ET'de birincil ünlülü değildir ve bu kelimede de /o/ fonemi ikincil ünlüdür.

yügsek < "yüksek" Kaman ve yöresinde "*yü:gsek*" şeklinde tespit edilmiştir (TEKİN 1994). Fakat kelime ET döneminde kısa ünlülüdür (CLAUSON 1972;916, TEKİN 1995).

yü:zük < "*yüzük*" Afyon ağzında "*yü:zük*" olarak tespit edilmiştir (DİNAR 2006). Kelime ET döneminde kısa ünlülüdür (CLAUSON 1972:986)

1.25. İkinci bir mesele de kelime sonu veya birinci hece dışındaki birincil uzun ünlülerdir. Kelime sonu birincil uzun ünlüler Anadolu ağızlarında da kendilerini koruyamamışlar ve kısalmışlardır. Ancak birkaç kelimede ve sınırlı yöre ağızlarında kelime sonunda ve eklerde çeşitli uzunluklara rastlanmaktadır. Ancak bu uzunluklar ayrı bir makale konusudur. Bu konuda TUNA(1988), GEMALMAZ(1978, 88), ERCİLASUN(1983, 59) ve BRENDEMOEN(2002, 79-81) gibi Türkologlar, az sayıda örnek vererek konuya değinmişlerdir. Bu örneklerin iyice incelenip, gerek eski Türkçeyle ve gerekse çağdaş Türk lehçeleriyle karşılaştırılması gerekmektedir. Ayrıca Anadolu ağızlarındaki vurgu, ton, ahenk vb. sebepler kelime sonunda ve ek birleşmelerinde kendisini belirgin bir şekilde hissettirmekte ve ünlü uzunluklarına yol açabilmektedir.[20] Kelime sonu ve eklerdeki uzun ünlülere bakılırken bu gibi durumlara da dikkat edilmesi

[20] Anadolu ağızlarındaki vurgu için bk. GÜLSEREN, 2000, 118; SAĞIR, 1995, 121; AYDIN, 2002, 37-38.

gerekmektedir. Ayrıca bazı kelime köklerindeki ikincil uzun ünlüleri birincil uzun ünlülerle karıştırmamak ve uzun ünlüler konusunda sağlıklı bir tablo çizebilmemiz için ikincil uzun ünlülerin de ayrıntılı olarak incelenip araştırılması gerekmektedir. Böylece kelime köklerinde, özellikle kapalı birinci hecelerde meydana gelen uzun ünlülerin sebebini daha iyi anlama olanağına sahip olunabilir.

1.26. Anadolu ağızlarında bu güne kadar yapılan derleme ve araştırmalar ışığında yüzden fazla kelimede birincil uzun ünlü tespit edilmiştir. Ancak bu uzunluklar belli bölge, yöre ve hatta birkaç köyün ağzıyla sınırlı kalmış kullanımlardır. Bazı uzun ünlülü kelimeler birçok bölgede karşımıza çıkmasına karşın, Anadolu'nun tamamına şamil olamamışlardır. Türkmence ve Yakutçada sistemli olarak karşımıza çıkan birincil uzun ünlüler gibi, Anadolu'nun bütün ağızlarında kullanılan uzun ünlü bulmak neredeyse mümkün değildir. Birincil uzun ünlülerin en çok tespit edildiği yer olarak Batı Anadolu dikkat çekmektedir. Bunun yanında Karadeniz (özellikle batısı) ve Orta Anadolu'da da birincil uzunluklara rastlamak mümkündür. Yine Anadolu'ya göç ve başka sebeplerle gelen farklı Türk boylarının ağızları vardır ki, bu ağızlarda da birincil uzun ünlülere rastlamak mümkündür. Özellikle Kars Terekeme ağzı bu özellikteki ağızlardan birisidir. Terekeme ağzı Azeri şivesine yakın ağızlardan birisidir. Bu ağızlar "ağız adacığı" şeklinde adlandırabileceğimiz küçük ve sınırlı bölgede yaşamaktadırlar. Doğu Anadolu'da, özellikle Van, Muş, Bitlis civarında birincil uzun ünlü tespit etmek mümkün değildir. Anadolu ağızlarında doğudan batıya gidildikçe birincil uzun ünlülerin de fazlalaştığı göze çarpar. Bu durum, Batı Anadolu ağızlarındaki arkaik özelliklerin kendini korumasının bir sonucu olabilir. Nitekim bu bölgede, diğer bölgelere nazaran arkaik unsurlar çok daha fazladır. Birincil uzun ünlüler bu bölgelerde yeni teşekküller olmayıp arkaik özelliklerden biri olarak karşımıza çıkar. Ancak yapılacak yeni araştırmalar, çalışmalar ve derlemeler sonucunda birincil uzun ünlülerin sayısında ve dağılımında değişmeler olabilecektir. Yine birincil uzun ünlüler içerisinde kalın-düz ve geniş ünlüler uzunluklarını diğerlerine nazaran daha çok koruyabilmişlerdir. Özellikle düz, kalın ve geniş bir ünlü olan "a" ünlüsü, birincil uzun ünlüler içerisinde kısalma temayülüne en fazla direnç gösteren ünlüdür.

KISALTMALAR

A.T. Ana Türkçe

AAS/LK KARAHAN, 1996

ADÜMII/AC CAFEROĞLU1994b

ADÜMI/AC CAFEROĞLU,1994a

AİAD/AC CAFEROĞLU, 1995a

An. Tef. Anonim Tefsir

Az. Azeri

BAA/ZK KORKMAZ, 1995a

Balk. Balkar

BB/TA BRENDEMOEN, 2002

Beh. Had. Behçet-ül-Hadayık

BL/HT TOORU, 1988

Br. Brahmi

BYA/ZK KORKMAZ, 1994a

DİAT/AC CAFEROĞLU, 1995b

DLT Divanü Lügat-it-Türk

E. Blg. Eski Bulgarca

E. T. Eski Türkçe

EİA/EG GEMALMAZ, 1978

Gag. Gagauz

GBAA/ZK KORKMAZ, 1994c

GİAT/AC CAFEROĞLU, 1995c

Hak. Hakas

Hlç. Halaç

Karag. Garagas

KBAY/AB BURAN, 1997

KİA/ABE ERCİLASUN, 1988

KİAT/AC CAFEROĞLU, 1994c

Koyb. Koybalca

Krgz. Kırgız

Kt. Köktürk

KYA/TG GÜLENSOY, 1988

Mac. Macarca

MİA/CG GÜLSEREN, 2000

Nij. Nijniy Novgorod

NYA/ZK KORKMAZ, 1994b

OAAD/AC CAFEROĞLU, 1995ç

ONT TUNA, 1988

Özb. Özbekçe

Soy. Soyon

STİAT/AC CAFEROĞLU, 1994ç

Ş.L. KAÇALİN, 1997

T.T. Türkiye Türkçesi

Tarc. Tarcumân, Kitâbu'l-İdrâk ve İbn-i Muhannâ

Tob. Tobol

Trkm. Türkmen

TT T.TEKİN, 1995a

Turf. Turfan

Tuv. Tuva

Uyg. Uygur

Y. Uyg. Yeni Uygur

ZBY/MEE EREN, 1997

KAYNAKÇA

ALİMOVA, Cıldız 2007. *Kırgız Türkçesinde Asli Ünlü Uzunlukları*, **Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, **Osman Nedim Tuna Armağanı**, (Ed. Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN-Dr. Mehmet Dursun ERDEM), Volume 2/2, Spring 2007, p. 28-40.

ATA, 1997: ATA, Aysu, **Kısasü'l-Enbiya**, TDK Yay., Ank. 1997, c. II.

ATMACA 2005. ATMACA, Emine, **Korkuteli ve Yöresi Ağızları**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

AYDIN, 2002: AYDIN, Mehmet, **Aybastı Ağzı**, TDK Yay., Ank. 2002.

BANGUOĞLU, 1959: BANGUOĞLU, Tahsin, **Türk Grameri, Birinci Bölüm: Sesbilgisi**, İst. 1959.

BANGUOĞLU, 1974: BANGUOĞLU, Tahsin, **Türkçenin Grameri**, İst. 1974.

BAŞDAŞ, Cahit 2007. *Türkiye Türkçesinde Asli Uzunluk Belirtileri,* **Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, **Osman Nedim Tuna Armağanı**, (Ed. Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN-Dr. Mehmet Dursun ERDEM), Volume 2/2, Spring 2007, p. 89-101.

BERTA, 2002: BERTA, Árpád, (çev. DEMİR, Nurettin-YILMAZ, Emine), **Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları**, Grafiker Yay., Ank. 2002.

BOESHOTEN, 1990: BOESHOTEN, Hendrik, *Vokalquantität in Rabghuzis Poesie*, **Central Asiatic Journal 34**, (1990), s. 187-213.

BRENDEMOEN, 1991: BRENDEMOEN, Bernt, *Laz Influence on Black Sea Turkısh Dialect*, **Altaica Osloensia Proceedings from the 32. Meeting of the Permanent Internatıonal Altaistic Conference**, Oslo 1991, 49-64.

BRENDEMOEN, 1993: BRENDEMOEN, Bernt, *Pronominal syntax in den türkischen Schwarzmeerdialekten: Syntaktische Innovation oder Archaismus?*, **Sprach und Kulturkontakte der türkischen Völker Materialien der zweiten Deutshen Turkologen Konferenzk,** Raischholzhausen, 13.-16. Juli 1990, Wiesbaden 1993.

BRENDEMOEN, 1996a: BRENDEMOEN, Bernt, *Osmanlı ve Çağatay Şiirinde İmâle ve Aslî Uzun Ünlüler*, **Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992**, TDK Yay., Ank. 1996.

BRENDEMOEN, 1996b: BRENDEMOEN, Bernt, *Trabzon Çepni Ağzı ve Tepegöz Hikâyesinin Bir Çepni Varyantı*, **Uluslarası Türk Dili Kongresi 1988**, (26 Eylül 1988 – 3 Ekim 1988), TDK Yay., Ank. 1996, s. 211-223.

BRENDEMOEN, 1996c: BRENDEMOEN, Bernt, *Some Remarks on the copula in a "Micro-Dialect" on the Eastern Black Sea coast.* **Türk Kültürü Araştırmaları 32/1-2**, **1994, (Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a Armağan)**, 1996, 107-115.

BRENDEMOEN, 2000: BRENDEMOEN, Bernt, *Trabzon Ağızlarındaki Ünlü Uyumu ve Yöntemsel Açıdan Düşündürdükleri*, **Türkçe'nin Ağızları Çalıştay Bildirileri**, (Haz. A. Sumru ÖZSOY- Eser E. TAYLAN), Boğaziçi Ünv. Yay., İst. 2000, 35-46.

BRENDEMOEN, 2000a: BRENDEMOEN, Bernt, *The Status Of Anatolian Dialectology At The Turn Of The XXth Century*, **Archıvum Ottomanıcum**, (Edited by György Hazai), 18 (2000), s. 127-137.

BRENDEMOEN, 2002: BRENDEMOEN, Bernt, **The Turkish Dialect of Trabzon. Their Phonology and Historical Development I-II**, Wiesbaden 2002.

BURAN, 1997: BURAN, Ahmet, **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları**, TDK Yay., Ank. 1997.

CAFEROĞLU, 1994a: CAFEROĞLU, Ahmet, **Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I**, TDK Yay., Ank. 1994.

CAFEROĞLU, 1994b: CAFEROĞLU, Ahmet, **Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme II**, TDK Yay., Ank. 1994.

CAFEROĞLU, 1994c: CAFEROĞLU, Ahmet, **Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar**, TDK Yay., Ank. 1994.

CAFEROĞLU, 1994ç: CAFEROĞLU, Ahmet, **Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar**, TDK Yay., Ank. 1994.

CAFEROĞLU, 1995a: CAFEROĞLU, Ahmet, **Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler**, TDK Yay., Ank. 1995.

CAFEROĞLU, 1995b: CAFEROĞLU, Ahmet, **Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar**, TDK Yay., Ank. 1995.

CAFEROĞLU, 1995c: CAFEROĞLU, Ahmet, **Güneydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar**, TDK Yay., Ank. 1995.

CAFEROĞLU, 1995ç: CAFEROĞLU, Ahmet, **Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler**, TDK Yay., Ank. 1995.

CLAUSON, 1972: CLAUSON, Sır Gerard, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkısh**, Oxford, 1972.

DENY, 1995: DENY, Jean, (çev. Oytun ŞAHİN), **Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları**, TDK Yay., Ank. 1995.

DİNAR 2006. DİNAR, Talat, **Başmakçı ve Dazkırı Ağzı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.

DOĞAN 1991. DOĞAN, İbrahim, **Bünyan ve Yöresi Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Drevnetyurkskiy Slovar, Leningrad, 1969.

DUMAN, 2000: DUMAN, Musa, **Vasiyyet-name**, Risale Yay., İst. 2000.

EKİNCİ 1993. EKİNCİ, Mustafa, **Yeşilhisar ve Yöresi Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

ELGÜN 1993. ELGÜN, Abdullah, **Kayseri Akkışla ve Yöresi Ağzı**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

EMRE, 1949: EMRE, Ahmet Cevat, **Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri**, TDK Yay., İst. 1949.

ERCİLASUN, 1983: ERCİLASUN, A. Bican, **Kars İli Ağızları**, Gazi Ü. Yay., Ank. 1983.

EREN, 1997: EREN, M. Emin, **Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları**, TDK Yay., Ank. 1997.

ERGİN, 1981: ERGİN, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Boğaziçi Yay., İst. 1981.

ERSOY 2001. ERSOY, Necan Asım, **Fethiye Ağzı**, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Muğla.

GABAIN, 1998: GABAIN, A. Von, (çev. Mehmet AKALIN), **Eski Türkçenin Grameri**, TDK Yay., Ank. 1998.

GEMALMAZ, 1978: GEMALMAZ, Efrasiyap, **Erzurum İli Ağızları**, Atatürk Ü. Yay., Erzurum, 1978.

GÜLENSOY, 1988: GÜLENSOY, Tuncer, **Kütahya ve Yöresi Ağızları**, TDK Yay., Ank. 1988.

GÜLSEREN, 2000: GÜLSEREN, Cemil, **Malatya İli Ağızları**, TDK Yay., Ank. 2000.

GÜLSEVİN, Gürer 1995. *Eski Anadolu Türkçesinin İmlâsı Üzerine Notlar*, **Prof.Dr.Tuncer Gülensoy Armağanı**, Ankara, s.370-373.

İLERİ 1993. İLERİ, Canan, **Eskişehir Türkmen Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

İNCE, Halide Gamze 2006. *Asli Uzun Ünlülerin Kelime Sonundaki Ünsüzlerin Tonlulaşmasına Etkisi*, **Büyük Türk Kurultayı Bildirileri**, Bilkent Üniversitesi Yayınları, Ankara, s. 608-619.

KAÇALİN, 1997: KAÇALİN, Mustafa, *Hüseyinoğlu Hasan'ın Dört Dilli Sözlüğü: Şâmilü'l-Lüga*, **Türk Dilleri Araştırmaları**, c. 7, Simurg Yay., Ank. 1997, s. 55-122.

KARA, 2000: KARA, Mehmet, **Türkmence**, KB Yay., Ank. 2000.

KARADAĞ 2001. KARADAĞ, Sibel, **Dalaman Ağzı**, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Muğla.

KARAHAN, 1996: KARAHAN, Leyla, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, TDK Yay., Ank. 1996.

KARASAKALOĞLU 2005. KARASAKALOĞLU, Nuri, **Aydın Merkez Ağzı**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum.

KARATEKİN 2003. KARATEKİN, Selami, **Niğde İli Elmalı Kasabası ve Yöresi Ağızları**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Niğde.

KIRLI 1994. KIRLI, Ali, **Ula ve Yöresi Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

KORAŞ 1992. KORAŞ, Hikmet, **Karaman ve Yöresi Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

KORKMAZ, 1953: KORKMAZ, Zeynep, *Batı Anadolu Ağızlarında Aslî Vokal Uzunlukları Hakkında*, **TDAY-B 1953**, TDK Yay., 1988.)

KORKMAZ, 1994a: KORKMAZ, Zeynep, **Bartın ve Yöresi Ağızları**, TDK Yay., Ank. 1994.

KORKMAZ, 1994b: KORKMAZ, Zeynep, **Nevşehir ve Yöresi Ağızları**, TDK Yay., Ank. 1994.

KORKMAZ, 1994c: KORKMAZ, Zeynep, **Güney-Batı Anadolu Ağızları**, TDK Yay., Ank. 1994.

KORKMAZ, 1995a: KORKMAZ, Zeynep, *Batı Anadolu Ağızlarında Aslî Ünlü Uzunlukları Hakkında*, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, c. II, TDK Yay., Ank. 1995.

KORKMAZ, 1995b: KORKMAZ, Zeynep, *Eski Anadolu Türkçesinde İmlâ-Fonoloji Üzerine Notlar*, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, c. I, TDK Yay., Ank. 1995, s. 491-508.

KORKMAZ, 1995c: KORKMAZ, Zeynep, *Eski Anadolu Türkçesinde Aslî Ünlü (Vokal) Uzunlukları*, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, c. I, TDK Yay., Ank. 1995, s. 443-458.

LİGETİ, 1942: LİGETİ, Lajos, **Türkçede Uzun Vokaller**, Türkiyat Mecmuası, C. 7-8, 1942, s. 82-94.

ÖRNEKKOL 2006. ÖRNEKKOL, Fatih, **Emirdağ Ağzı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.

ÖZKAN 2001. ÖZKAN, İbrahim, **Sandıklı ve Yöresi Ağız Özellikleri**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.

ÖZKAN, 1990: ÖZKAN, Mustafa, Cinanî'nin **Cilâü'l-Kulûb,** İst. 1990.

RÄSÄNEN, 1969: RÄSÄNEN, Marttı, **Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen**, Helsinki, 1969.

SAĞIR, 1995: SAĞIR, Mukim, **Erzincan ve Yöresi Ağızları**, TDK Yay., Ank. 1995.

Ş.TEKİN, 1991a: TEKİN, Şinasi, *Engüri Karyesinde Ulemadan Talât Efendiye Son Cevabumuzdur*, **Tarih ve Toplum 94**, 1991: 207-208.

Ş.TEKİN, 1991b: TEKİN, Şinasi, *Tekin'ler Yanıtlaşıyorlar*, **Tarih ve Toplum 88**, 1991: 202-205.

Ş.TEKİN, 2001: TEKİN, Şinasi, *Yazı Yazmak Nereden Geliyor?*, **İştikakçının Köşesi,** Simurg Yay., İst. 2001, s. 59-70 (**Tarih ve Toplum 78**, 1990: 10-13).

ŞAHİN 1999. ŞAHİN, Eda, **Bayat Merkez Ağzı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.

ŞENYİĞİT 2006. ŞENYİĞİT, Yavuz, **Sultandağı Ağzı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.

T.TEKİN, 1995a: TEKİN, Talat, **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**, Simurg Yay., Ank. 1995.

T.TEKİN, 1995b: TEKİN, Talat; ÖLMEZ, Mehmet; CEYLAN, Emine; ÖLMEZ, Zuhal; EKER, Süer, **Türkmence-Türkçe Sözlük**, Simurg Yay., Ank. 1995.

T.TEKİN, 1997a: TEKİN, Talat, *Dil Bilimi Açısından Türkçe Gramerler,* **Türkoloji Eleştirileri**, Simurg Yay., Ank. 1997, s. 22-33.

T.TEKİN, 1997b: TEKİN, Talat, *Bir Kültür Bakanlığı Yayını Üzerine,* **Türkoloji Eleştirileri**, Simurg, Ank. 1997, 144-151.

T.TEKİN, 1997c: TEKİN, Talat, *Bir TDK Yayını Üzerine,* **Türkoloji Eleştirileri**, Simurg, Ank. 1997, s. 169-182.

T.TEKİN, 1997ç: TEKİN, Talat, *Senedi Batıl Olur, Batıl Olan Davanın!*, **Türkoloji Eleştirileri**, Simurg Yay., Ank. 1997, s. 83-91 (**Tarih ve Toplum 97**, 1992: 9-11).

T.TEKİN, 1997d: TEKİN, Talat, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü,* **Türkoloji Eleştirileri**, Simurg, Ank. 1997, s. 104-112.

T.TEKİN, 1997e: TEKİN, Talat, *Türkçenin Yapısı ve Eşsesli İsim-Fiil Kökleri,* **Türkoloji Eleştirileri**, Simurg, Ank. 1997, s. 50-66.

T.TEKİN, 1997f: TEKİN, Talat, *Yazı Yazmak "Günah İşlemek" Değildir*, **Türkoloji Eleştirileri**, Simurg Yay., Ank. 1997, s. 67-72 (**Tarih ve Toplum 85**, 1991: 22-24).

T.TEKİN, 1997g: TEKİN, Talat, *Yazı Yazmak ve Yanılmak Üzerine*, **Türkoloji Eleştirileri**, Simurg Yay., Ank. 1997, s. 73-82 (**Tarih ve Toplum 90**, 1991: 9-14).

TEKİN 1994. TEKİN, Feridun, **Kaman ve Yöresi Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

TİMURTAŞ, 1977: TİMURTAŞ, Faruk K., **Eski Türkiye Türkçesi**, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İst. 1977, s. 46.

TOORU, 1988: TOORU, Hayashi, **A Turrkish Dialect In North-Western Anatolia Bolu Dialect Materials**, Instıtute for the Study of Languages and Cultures of Asid and Africa, Tokyo, 1988.

TUNA, 1988: TUNA, Osman Nedim, *Göktürk Yazılı Belgelerde ve Uygurcada Uzun Vokaller*, **TDAY-B 1960**, TDK Yay., 213-282.

TURAN, Zikri 1993. **Teshil'in İmlâ Tezahürleri Işığında Eski Anadolu Türkçesi'nde Ünlü Uzunlukları**, Açıksöz Yayınları, Malatya 1993.

YELOK 1999. YELOK, Veli Savaş, **Divriği Merkez İlçe Ağzı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

YILDIRIM, 1999. YILDIRIM, Faruk, **Çukurova Ağızları –Adana ve Osmaniye İlleri,** Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Adana.

YILMAZ 2006. YILMAZ, Mehmet, **İncehisar ve İhsaniye Ağzı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.

ZÜLFİKAR, 1996: ZÜLFİKAR, Hamza, *Yabancı Kökenli Kelimelerde Uzun Ünlü Aşınması*, **Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a Armağan (Türk Kültürünü Araştırmaları Dergisi, XXXII/1-2)**, Ank. 1996, s. 393-402.